

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ

Yard. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

Uludağ Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ERGENLİK NEDİR?

ERGENLİK ÇAĞININ GENEL ÖZELLİKLERİ NELERDİR?

Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir "ara dönem"dir.¹ Gençlik belirli yaşlarla sınırlı olmayan bir hayat dönemidir. Bununla birlikte gençlik kelimesi ergenlik yerine kullanılabilir. Milli Eğitim Bakanlığına göre 12 ile 24 veya UNESCO'nun tanımına göre 15-25, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün tanımına göre 12-25 yaşları arasında kalan kesim genç olarak adlandırılmaktadır.

İnsan, doğumu ile ölümü arasında farklı dönemlerde geçmekte ve beden yapısına, içinde bulunduğu yaşa göre bu dönemlerde farklı özellikler göstermektedir. İnsan hayatı genel olarak çocukluk, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi dönemlere ayrılır. Bu dönemlerden diğerine geçişte kesin yaş sınırları yoktur. Kişisel farklılıklar, bölgesel özellikler bu yaş dönemlerinin daha erken veya daha geç ortaya çıkmasına neden olabilir.

Ergenlik veya gençlik dönemi için genellikle buluğ olayı başlangıç kabul edilir. Buluğa erme, genel olarak çocukluktan ergenliğe geçişin bir işareti olarak kabul edilir.

Çocukluk döneminin sonlarında ve ergenlik döneminin başlarında görülen boy artışının gençlik dönemine geçişte önemli bir belirti olduğu kabul edilirse, boy artış hızının en yüksek olduğu yaşlar kızlar için 11-12, erkekler için 13-15'tir.

Bu dönemde, gencin vücudunda, boyunu ve bedensel yapısını değiştiren hızlı değişiklikler olur. Zihinsel yapısında ve ilgilerinde gelişme görülür; her iki cins de fiziksel ve fizyolojik (hormonal) olarak cinsel gelişmelerini tamamlarlar.

Buluğdan sonra kızlar için 14-16, erkekler için 15-17 yaşlar arası ergenliğin ortaları olarak düşünülebilir. Bu yaşlar arasındaki gençler buluğdaki hızlı değişimleri kısmen arkada bırakırlar ve 16-17 yaşlarına doğru hem yaşları hem de okudukları sınıf seviyesi itibarıyla gelecekle ilgili önemli kararlar almak durumunda kalırlar. 16-17 yaşlarından sonra ergenlik döneminin sonları yaşanır. Üniversite yıllarına denk gelen 18-19 yaşları, artık gencin kendi kendisiyle ve çevresiyle bir denge döneminin yaşandığı yıllardır.

Çoğunlukla ergenlik yılları fırtınalı geçen bir dönem olarak tanımlanır. Ergenlik döneminde sorunlar ve çatışmalar birbirinden çok farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkar. Bununla beraber, bu sorunların bir kısmının ergenlik sırasında meydana gelen bedensel, cinsel, duygusal, sosyal ve kişisel gelişmelerin gençte yarattığı farklılaşmaya bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir.²

¹ Kulaksızoğlu, Adnan, Ergenlik Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 29.

² Kulaksızoğlu, Adnan, age, s. 17.

ERGENLİK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ VE DİN EĞİTİMİ

Ergenlik, fiziksel gelişmenin ve fizyolojik değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Gerek erkek gerekse kızda boy ve kiloda hızlı bir artış görülür; özellikle vücudun bazı kısımları diğerlerine oranla daha çok büyür. Örneğin Erkek çocuklarda kollarda ve bacaklardaki büyüme çocuğun geçici bir süre sakarlık yaşamasına neden olabilir. Ayrıca kızlarda da vücudun farklı kısımlarında cinsel kimliği açığa çıkaracak gelişmeler görülür.

Somut düşünmeden soyut düşünmeye geçildiği bir dönemdir. 11-12 yaşlarından itibaren somut düşünmenin yerini soyut düşünme almaya başlar. Buluş öncesi bu dönemde dini konulardaki duygu ve düşünceler değişmeye başlar. Gerçek dini uyanış ve dini hayat filizlenmeye başlar.

Dini şuurun uyandığı dönemdir.

Ergenliğe yakın yıllarda zihin ve düşünce hayatı her bakımdan büyük bir kapasite kazanır. Bu dönemle birlikte başlayan soyut düşünme kabiliyeti ergeni farklı varsayımlar üzerinde düşünmeye götürür. Dini şuurun uyanışında zihin kadar duygularında gelişiminin büyük önemi vardır. Bu dönemde duygu hassasiyeti ve kapasitesi de zirveye ulaşmaktadır. Bu bakımdan asıl anlaşılan ve kavranılan bir dini hayat 12-13 yaşlarında görülmeye başlar. Onun için bu yaşlar, dini uyanış ve gelişim yaşları olarak kabul edilebilir.³

Ergenlik, cinsellik duygusunun uyandığı ve geliştiği bir dönemdir.

Genel anlamda cinsellik, cinsel özelliklerin, cinsel karakterin ve ona eşlik eden duyguların, tutumların ve davranışların bütünü ifade etmek üzere kullanılan bir kelimedir. Cinsellik duygusu da, cinsel hayata imkân veren bütün arzuları, heyecanları ve güdüleri ifade eder.

İnsan, yaklaşık 12-24 yaşları arasındaki gelişim dönemi boyunca özellikle kendini belli eden iki önemli güce sahip olur: Aklî melekeler ve cinsellik duygusu. Bu iki güç, gizemli bir şekilde birbiriyle ilişkilidir; fakat aynı zamanda birbirine zıt özellikler taşır. İnsan doğasının üst ve alt olmak üzere iki kutbundaki bu iki güç arasında ergenlik döneminde yaşanan gerginlikten, pek çok dinî, ahlâkî ve insanî özellikler doğar.⁴ Bu nedenle ergenlik dönemindeki cinsel duyguların, genel olarak insanlığın, özelde bu duyguları yoğun bir şekilde yaşayan gencin üstün insanî özelliklerini ortaya koyabilmesi için hayati derecede önemi bulunmaktadır. Eğer insanlar cinsel içgüdülerinden yoksun olsalardı, insanlık için belki de ne ahlâktan, ne edebiyattan, ne felsefeden ve ne de sanattan söz etmek mümkün olurdu.⁵

Modern psikolojinin büyük ölçüde Freud'un psikanalitik yorumu etkisi altında şekillenen anlayışına göre cinsellik, kökenleri çocukluğun ilk yıllarına kadar giden temel cinsel enerjinin (libido veya yaşam içgüdülerinin enerjisi) insan gelişiminin değişik aşamalarında farklı şekillerde bilinç düzeyinde ortaya çıkarak kendini belli etmesini ifade

³ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 268.

⁴ Bkz. Gardner, *age*, s. 68-69.

⁵ Bkz. Sunar, Cavit, "Aşk'ın Terbiye'de Rolü", AÜİFD, c. XXV, s. 107. Ayrıca bkz. Freud, Sigmund, *Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans*, (çev. Kâmuran Şipal), Bozak Yay. İstanbul, 1975, s. 191-194; Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, (çev. Refik Özdek), Yağmur Yay. İstanbul, 1990, s. 113.

eder.⁶ Genellikle ruhsal rahatsızlığı bulunan insanları inceleyerek psikanalitik kuramını geliştiren Freud, bazı psikolojik bozuklukların ve nevrotik vakaların temelinde cinsel içgüdülerin bastırılmasını görmüş, daha genel bir ifadeyle, heyecanların boşalımdan yoksun bırakılmasının ruhsal travmaları etkin duruma geçirdiğini tespit etmişti.⁷ Fakat Freud'un bu görüşüne karşı günümüzde, cinselliğin bastırıldığından çok, modern biyo-iktidar tarafından üretilip bedene nüfuz etmek için bireylere dayatıldığından söz edilmektedir.⁸ Bu tartışma bir yana, günümüz popüler kültürünün cinsel mesajlarla dolu olduğu açık bir gerçektir.⁹ Bu popüler kültürle birlikte gelen anlayış ise, özellikle ergenlik döneminde, her iki cinsin hayatını ahlâkî ve dinî açılardan olduğu kadar psikolojik ve sosyal yönlerden de olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gençliğin, kendi gelişimi, toplum ve insanlık yararına çok daha yüce amaçlar için kullanabileceği hayat enerjisi, rasgele ve kontrolsüz ilişkilerle boşa harcanmaktadır. Günümüzde, modern hayatın tümüyle etkisinde kalan, dinî ve ahlâkî değerlerin kontrol edici ve düzenleyici etkisinden uzak toplum kesimlerinde cinsellik, gençliğin saplanıp kaldığı bir labirent haline dönüşmüş durumdadır.¹⁰

Modern çağın, insanın cinsel duygularını rasgele, kontrolsüz, hatta kışkırtıcı bir şekilde tatmin peşinde sürükleyen tutumuna karşılık, kimi din ya da mezhep anlayışlarının ters yönde fakat aynı şiddette bu duyguları önemsemez ve cinsel arzu ve ihtiyaçları görmezlikten gelen tavrı¹¹ cinselliğe yaklaşımda iki ucu temsil etmektedir. İslâmî anlayışta ise, insan gerçeği dikkate alınarak ve onun mutluluğu için bu ikisi arasında bir orta yol tercih edilmiş, bir yandan cinsel duyguların dengeli ve tabii gelişimi için gerekli bireysel ve sosyal tedbirlerin alınması istenirken, diğer taraftan cinsel duyguların belli bir düzen içinde, daha geniş ve kutsî amaçlar taşıyan evlilik kurumu aracılığıyla tatminine izin verilmiş, hatta teşvik edilmiştir.¹²

⁶ Cinselliğin ilk evresi oral dönem (doğumdan on sekizinci aya kadar), ikincisi anal dönem (on sekizinci aydan üç yaşına kadar), üçüncüsü ise genital dönemdir (üç yaşından sonraki dönem).

⁷ Bkz. Freud, *age*, s. 39, 178.

⁸ Bkz. Keskin, Ferda, "Michel Foucault", Michel Foucault, *Özne ve İktidar* (çev. Işıl Ergüden-Osman Akınhay), (Ayrıntı Yay. İstanbul, 2000) içinde, s. 9. Yaklaşık üçyüz yıl öncesinden Rousseau'nun gençlerin cinsel arzularıyla ilgili saptamaları da ilginçtir. Rousseau şunları yazmaktadır: "Belki bin defa tekrarlamışımdır ki, (cinsel arzular) ancak muhayyilenin tahriki ile uyanırlar; gençlerdeki tabii haz ihtiyacı, fizikî bir ihtiyaç değildir ve hakiki -tabii bir ihtiyaç telakki edilemez. Gözlerimize şehvânî mevzular çarpmamış ve dimağımızı namussuz fikirler istila etmemiş olsaydı, belki şehvânî hiçbir ihtiyaç hissetmeksizin, daima iffetli kalırdık ve şehvetin ilcalarına sürüklenmekten kendimizi koruyabilirdik. Bazı hal ve manzaralar karşısında, gençlerin kanları gizli kaynaklara sürüklenmekte ve bu sürüklenişin sebeplerini bilmedikleri halde, şehvet krizleri geçirmekte oldukları görülür. Bu kaynakların bastırılması güçtür ve önüne geçilmez." Rousseau, *age*, s. 259.

⁹ Bkz. Clouse, "agm", s. 197.

¹⁰ Bkz. Atkinson, *age*, s. 170-211. Daha geniş bilgi için bkz. Wagner, Carol A., "Ergen Cinselliği", (çev. Melike T. Bağlı), James F. Adams (ed.) *Ergenliği Anlamak*, (Yay., haz., Bekir Onur), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s. 322, 332; Goleman, *age*, s. 290. Bugün gelinen noktada, özellikle Batı'da bir kısım ergenler, bakire kalmanın kendilerindeki bir tuhafıktan mı kaynaklandığını düşünecek kadar ergenlik döneminde evlilik öncesi cinsel ilişkiler yaygınlık kazanmıştır. Bkz. Wagner, "agm", s. 315.

¹¹ Hıristiyanlıkta Katolik Mezhebine göre, ruhban sınıfı evlenemez, ruhban sınıfı dışında evlenenler ise boşanamaz, boşandıktan sonra evlenmek ise zina kabul edilir. Ortodoks Mezhebine göre ise, papazlar evlenebilir, fakat keşişler, piskoposlar ve patrikler evlenemez. Bkz. Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1993, s. 271-272.

¹² Bkz. Buhârî, Savm, 10; Nikâh, 2,3; Müslim, Nikâh, 1,3 (1400); Ebû Dâvûd, Nikâh, 1 (2046); Tirmizî, Nikâh, 1 (1081); Nesâî, Sıyam, 43; Nikâh, 2; İbn Mace, Nikâh, 1 (1845); Darîmî, Nikâh, 2.

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitimi bağlamında ele alındığında, cinsellik duygusunun, olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönden etkide bulunduğunu tespit etmek mümkündür.

Olumlu açıdan şu etkilerinden bahsedilebilir:

1) Cinsel gelişimle birlikte ortaya çıkan bu duygu, genç üzerinde, en azından biyolojik olarak yetişkin bir insan özelliğine kavuşmuş olmanın verdiği bir "adam olma" ya da "yetişkin olma" duygusunu da beraberinde getirir. Özellikle İslâmî anlayış açısından bulûğ, dinî görev ve sorumlulukların başladığı dönemdir. Dolayısıyla dinî ve toplumsal alanda kendisine ayrı bir yer ayrıldığı hissini ortaya çıkaran cinsellik, bu döneme eğitimsel ve psikolojik olarak hazırlıklı giren gencin benlik duygularına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte genç, dinî görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirme hususunda kendini daha motive olmuş hissedecektir. Fakat, çocukluk döneminde ve bulûğ öncesinde gerekli ön eğitimin verilmemesi durumunda, gencin kendini, taşıyamayacağı ağır bir yükün altına girmiş olarak görmesi ve tam tersine, kendine ve dine karşı olumsuz duygular yaşaması da mümkündür. Bu nedenle bulûğ öncesi dönemde, cinselliğin "beden ötesi" anlamı hususunda gerekli bilgi verilmesi, cinsel duyguların olumlu etki yapmasının ön şartı olmaktadır.

2) Gençlik döneminde ortaya çıkan cinsel enerjinin, her türlü saf duygularla kalbi zenginleştirmek için en faydalı bir şekilde yüksek amaçlara yönlendirilmesi mümkündür. Güçlü bedensel arzulara kalpten duyulan idealizm duygusunun da eşlik ettiği gençlik döneminde, bu arzuların saf duyguya dönüştürülmesine imkân vermeden bütünüyle bedensel olarak ifade edilmesine izin verilmesi, kalbin esas fonksiyonları dahilinde gittikçe büyüme, özgürleşme, mutlu ve yaratıcı olma şeklinde ortaya çıkacak paha biçilmez bir imkân yok edilmiş olacaktır.¹³ Bu nedenle, cinsel enerjinin, bütün canlıların ortak özelliği olan sırf bedensel tatmin yerine, ilim, ahlâk, sanat ve din gibi insana özgü alanlara yönlendirilmesi din ve ahlâk eğitiminde son derece önemli bir husustur. Ayrıca, gençlerin hayat enerjilerinin kuvvetli akımları dinî kanallara yöneltmek suretiyle de bu alanda kendilerini gerçekleştirmeleri ve ihtidalara kadar giden ciddî davranış değişiklikleri yaşamaları sağlanabilir.¹⁴

3) Cinsellik duygusu, insan neslinin, kendisiyle açıklanabilen en büyük varlık gerekçesidir. Din ve ahlâk eğitiminde en önemli ve en anlamlı olgu varlık olgusudur. Bu olguyu besleyen her şey aynı derecede anlamlıdır. Bu nedenle cinsellik duygusu, insanın varlık boyutuna güçlü etkisinden dolayı, din ve ahlâk eğitiminde işlenecek temel duyguların en önemlilerinden biri olma özelliğini taşımaktadır.

Olumsuz etkileri açısından bakıldığında; cinsel güdülerin uyanışı ile birlikte nefsanî arzuların din ve ahlâk kurallarıyla karşı karşıya gelmesinin, bir çatışma ortamına neden olabileceği, bu çatışma ortamında ortaya çıkan suçluluk ve günahkârlık duygularının aşırı bir hal alması durumunda ise, tevbe ve pişmanlığa karşı güçsüzlük ve duygusuzluk hisleri oluşabileceği söylenebilir.¹⁵ Fakat bu boyutta sorunlar, çoğunlukla gencin gelişimine yapışık doğal bir süreç olmaktan çok, onda oluşan olumlu hassasiyetin, toplumsal, ekonomik ve çevresel faktörlerle olumsuzlaştırılması ile ortaya çıkmaktadır.¹⁶

¹³ Bkz. Gardner, *age*, s. 70.

¹⁴ Bkz. Hökelekli, *ag.tez*, s. 17.

¹⁵ Bkz. Hökelekli, *age*, s. 272-273, 274.

¹⁶ Hayatın hemen her anının cinsel motiflerle örülü olduğu modern dünyada, yaklaşık 12-14 yaşlarında bulûğa (cinsellik şuuruna) ermelerine rağmen ekonomik ve toplumsal destekten mahrum bulunmaları ve bir

Şüphesiz dinî ve ahlâkî hayatın yolu, içgüdü yaşamını, insan doğasına uygun bir şekilde disiplin altına almaktan geçer. Cinsel güdülerin disipline edilmesi ise, en tabii bir şekilde, insanlık tarihi kadar eski olan evlilik kurumuyla mümkün olmaktadır.¹⁷ Bu nedenle Kur'an'da, bekârların evlendirilmeleri tavsiye edilmiş, maddî gerekçelerin evlenmeye engel olarak görülmemesi istenmiş; evlenme istek ve kararında olup yoksul durumda bulunanların Allah'ın bol lûtfu ve geniş mülkü ile destekleneceği ve zenginleştirileceği ifade edilmiştir.¹⁸ Hz. Peygamber de özellikle gençlere hitaben aynı içerikte tavsiyelerde bulunmuş; evliliğin gözü haramdan sakındırıcı, namusu kötülüklerden koruyucu olduğunu belirtmiştir. Evlenmeye gücü yetmeyenlerin ise, cinsel arzularına yenik düşmemek için birtakım önlemleri almaları tavsiyesinde bulunulmuştur.¹⁹

Gençlerin geç evlenme ile karşı karşıya kalmaları durumunda, cinsel alanda kendi kendileriyle uzlaşmaları veya cinsel ihtiyaçları tatmin işini daha sonraki devrelere kadar uzatmaları gerekmektedir. Bu gecikme onların ekonomik bakımdan bağımsızlığa kavuşma zamanı ile birlikte sosyal, özellikle dinî ve ahlâkî cephesine kötü etkiler yapmaktadır.²⁰ Bu nedenle evlilik, pek çok bireysel ve sosyal faydalarının yanında, kötülüklerden ve sapmalardan koruyucu bir işlev de görmektedir. Nitekim Yüce Allah Kur'an'da bekârların evlendirilmelerini tavsiye ederken, herhangi bir sebepten evlenemeyecek durumda olanlara da iffetli davranmalarını öğütlemektedir. Böylece evlilik, Kur'an'da da iffetli bir hayatı hazırlayan bir iş olarak görülmektedir.²¹

İslâm eğitiminde, insan eğitiminin diğer alanlarında olduğu gibi, cinsel duyguların eğitiminde de inanç faktöründen faydalanılmaktadır. İnanç faktörü, Kur'an'da Hz. Yûsuf kıssasında olduğu gibi kimi zaman kötülüklerden kaçıp sığınacak bir yer olarak²², kimi

mesleğe atanma açısından gelecek garantisine sahip olmamaları yüzünden 22-24 yaşlarına kadar süren uzun dönemde evlenme imkanına kavuşamayan gençlerin, cinsel arzuları doğrultusunda davranma ile dinî ve ahlâkî bir yaşam arasında sıkışık kalmaları kaçınılmaz görünmektedir. Fakat bilinmelidir ki bu dünya, gençler tarafından değil, çoğunlukla gençliği beğenmeyen, onlardan sürekli şikâyet eden, hesap soran ve onları eğitmeye, "terbiye" etmeye çalışan yetişkinler tarafından hazırlanmıştır. Cinselliğin, sınır tanımaz boyutlarda maddî çıkar amaçlı olarak kullanıldığı günümüzde, yine yetişkinler eliyle yakılan bu ateşte yanmamaları için gençliğin, her birinin âdeti bir İbrahîm veya bir Yûsuf, bir Meryem veya bir Fâtîma olması gerekmektedir.

¹⁷ Din ve ahlâk eğitimiyle ilgilenen İslâm alimleri, çocukların bulûğa erince evlendirilmesi gereğine dikkat çekmişlerdir. (Bkz. el-Cevziyye, İbn Kayyim, *Tuhfetü'l-Mevrûd bi Ahkâmî'l-Mevlûd*, Beyrut, 1983, s. 159; Kınalızâde, *age*, c. II, s. 39.) Modern eğitimin temellerini atan Rousseau'nun da, romanının kahramanı Emil'in kötülüklerden uzak kalabilmesi için bulduğu ve "herşeye deva" dediği yegane çözüm yolu evliliktir: "Gençliği bozan sefahat ve zina hayatıdır" (*Emil*, s. 257) diyen Rousseau, onu bu hayattan kurtarmak için bulduğu çareyi şu şekilde ifade etmektedir: "Emil'i ayartıcılardan kurtarmak için benim bulduğum çare, her şeye devadır: 'Oğlum! Genç kalbinin bir dişi arkadaşına ihtiyacı vardır. Gel, gidelim ve sana uygun olanını arayalım! Belki kolay kolay bulamayacağız; hakiki meziyetler daima nadirdir; fakaz biz, hiç sıkılıp usanmıyalım. Herhalde bir dişi bulacağız; tam uygun olmasa bile sana en fazla yakın olabilecektir.' Böyle büyüleyici bir proje ile kendisini hayata atacağım. Terbiyeciler! Daha ne söyleyeyim? Bu hareketimle her şeyi yapmış olduğumu görmüyor musunuz?" Bkz. Rousseau, *age*, s. 255.

¹⁸ Bkz. Nûr, 24/32.

¹⁹ Bkz. Buhârî, Nikâh, 2, 3; Müslim, Nikâh, 1, 3 (1400); İbn Mâce, Nikâh, 1 (1845); Nesâî, Nikâh, 3; Siyam, 43; Dârimî, Nikâh, 2. Ayrıca bkz. Buhârî, İlim, 31; Enbiya, 48; Nikâh, 12; İtk, 14. Müslim, İman, 241 (154); Tirmizî, Nikâh, 25 (1116); İbn Mâce, Nikâh, 42 (1956); Dârimî, Nikâh, 46; Ahmed b. Hanbel, c. IV, s. 395, 402, 405, 414.

²⁰ Hökelekli, *ag.tez*, s. 8.

²¹ Bkz. Nûr, 24/33.

²² Bkz. Yûsuf, 12/23.

zaman da yasak ilişkiyi engelleyen bir set olarak işlev görmektedir. "Allah'ın en çok beğendiği genç, gayr-ı meşru şehvet peşinde koşmayan gençtir"²³ diyerek gençlerin cinsel arzularını, O'nun sevgisi ve hoşnutluğu ile aşırılıklardan korumayı amaçlayan Hz. Peygamber'in tavrından ise inanç faktörünün ikinci anlamda bir etki gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Cinsel duyguların eğitiminde önem arz eden diğer bir husus, empatik düşünme ya da düşündürme yöntemidir. Hz. Peygamber bu yöntemi, zina etmek için kendisinden izin isteyen bir gence başarıyla uygulamıştır. Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek, "Ey Allah'ın elçisi, bana zina etmek için izin ver" diyen Kureyşli genç, İslâm adabına uygun olmayan bu tavrı dolayısıyla oradaki diğer sahabe tarafından büyük tepki görmüş ve susturulmaya çalışılmıştı. Fakat Hz. Peygamber son derece sakin bir şekilde bu gence, "Yanıma gel, otur" diyerek yol göstermiş, sonra onunla sohbet etmeye başlamıştı. Ona, bir başkasının kendi annesi, kızı, halası ve teyzesiyle zina etmesine razı olup olmayacağını sormuş ve bu sorularına karşılık kesin red cevapları almıştı. Hz. Peygamber bu sohbet sırasında gencin, gayr-ı meşru ilişki için seçeceği kurbanını, onun en yakınından kimselerle yer değiştirmiş, böylece, bir başkasının duygularını ve hislerini kendi içinde duyması ve hissetmesini sağlamıştı. Bu işlemler sonunda hatasını açık bir şekilde anlayan ve pişmanlık duyan genç, Hz. Peygamber'in kendisine yaptığı dualarla uğurlanmış, hadisin ravisinin ifadelerine göre, daha sonraki hayatında bir daha böyle şeylerle ilgilenmemişti.²⁵ Hz. Peygamber'in bu uygulamasında da görüldüğü gibi, modern literatürde, "içini hissetme" anlamındaki empati kavramıyla ifade edilen "başkasının öznel deneyimini algılayabilme yeteneği"²⁶, bir çok açıdan ahlâkî karar ve davranışların temelinde yer alır.²⁷ Çağdaş ahlâk gelişim kuramcısı ve ahlâk eğitimcisi Kohlberg de, "kişinin kendisini karşısındakinin rolüne koyma yeteneği" olarak tanımlanan "rol alma"nın, ahlâkî evreler boyunca bireyin ilerlemesini sağlayan mekanizma olduğunu belirtir.²⁸

Kur'an ve Hadislerde gençlik dönemi özelliklerinden bahsederken, *karşı cinsle ilişkilerde sınırlılıktan* söz edilmişti. İslâm'da, birbirine yabancı sayılan kadın erkek arasındaki ilişkilere belli ölçülerde sınırlılık getirilerek dinî ve ahlâkî açıdan onaylanmayan cinsel tutum ve davranışların ortaya çıkmasına engel olunmuştur. Bulûğ ile başlayan yeni dönemde genç, aile içi ilişkilerden başlayarak²⁹ dışa doğru gittikçe büyüyen çevresiyle ilişkilerinde belli ölçülere riayet etmek durumundadır.³⁰

²³ Ahmed b. Hanbel, c. IV, s. 151.

²⁴ Günümüzde yapılan araştırmalarda, dindarlık ile cinsel ahlâk arasında olumlu bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Yapılan alan araştırmalarında, yüksek dindarlık düzeyi ile flört, evlilik öncesi cinsel ilişki ve cinsel sapma gibi cinsel davranışlar arasında anlamlı negatif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Yüksel, Leman, *Üniversiteli Kız Öğrencilerde Cinsel Ahlâk İle Dinî İnanç ve Tutumların İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995, s. 82-84; Yıldırım, İbrahim, "Some Values of Turkish University Students from Varying Degrees of Religiosity", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, yıl, 1999, sy. 16-17, s. 117; Hyde, *age*, s. 282, 287.

²⁵ İlgili hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, c. V, s. 256-257.

²⁶ Goleman, *age*, s. 129

²⁷ Goleman, *age*, s. 137 vd.

²⁸ Bkz. Windmiller, "agm", s. 235.

²⁹ Kur'an'da, bulûğ çağına henüz ermemiş çocukların anne babalarının odalarına girerken sadece belli vakitlerde izin istemeleri öğütlenirken, bulûğa ermiş olanların, her vakit izin isteyerek girmeleri gereğine işaret edilmiştir. Bkz. Nûr. 24/58-59. Ayrıca Hz. Peygamber'in işaret ettiği, "yedi yaşında karşı cinsten kardeşlerin (Heysemî, c. I, s. 294), dokuz veya on yaşında ise aynı cinsten kardeşlerin yataklarının ayrılması gereği", aile içinde kardeşler arası ilişkilere bulûğ dönemine bir ön hazırlık mahiyetinde getirilen düzenleme

İslâm'da cinsel ahlâk, kişilerin cinsel ihtiyaçlarıyla ilgili davranışlarını düzenleyen, insan fitratının dengeli yapısını korumaya yönelik birtakım kuralları ve değer yargılarını içerir. Cinsel hayat da, en tabii bir şekilde, bu değer yargıları üzerine kurulu bir düzen içinde, geçici birlikteliklerin ve kısa süreli hazların ötesinde kutsal bir mahiyet arz eden evlilik kurumu içinde yaşanır.³¹

Gençlik, kimlik arayışının ve benlik oluşumunun yaşandığı bir dönemdir.

Bu dönemde genç, "Ben neyim, kimim, niçin varım, yaşamın gayesi nedir? türünden soruların gizli bir etkisi altında hisseder kendini. Çünkü insan, düşünen bir varlıktır. Düşünmek, onu diğer bütün varlıklardan ayıran önemli bir özelliktir. Düşünmek, sorgulamaktır, anlamlandırma çabasıdır. İnsan, kendi öz varlığına ve yaşadığı dünyaya ilişkin en ciddi sorgulamayı, akıl ve duygu coşkunluğunun yaşandığı gençlik döneminde yapmaktadır.

Bir genç, en azından ferdî ve toplumsal bir gerçeklik olarak tanıdığı din olgusuna ilgisiz kalamaz. Çünkü insan çevresinde gördüğü, duyduğu, bildiği şeylerle doğal olarak ilgilenir. Özellikle gençlik döneminde bu ilgi çok daha fazla olmaktadır.

Din, "ben" ile "O" arasında cereyan eden bir ilişkidir; dolayısıyla psikoloji ile metafizik, dinin başladığı ve nihayet bulunduğu iki uç noktadır. İnsan, önce kendini tanımakla işe başlar, ardından O'na yönelir.³² İnsanın kendini, kendi öz gayreti ile tanıma potansiyeli ise ancak ergenlik yıllarına doğru "ben neyim? kimim?" türü sorular sormaya

ve sınırlılıklar olarak düşünülebilir. Bkz. Ebû Dâvûd, Salat, 26 (495-496); Tirmizî, Salat, 299 (2/259); Darimî, Salat, 141 (1/333); Heysemî, *age*, c. I, s. 294. Aclûnî, *age*, c. II, 203-204.

³⁰ Bir araştırmacı, "altında cinsel dürtü ve coşkunun bulunduğu bir tür kız-erkek ilişkisi" olarak tanımladığı flörtün, gençlik çağı için gerekli ve sağlıklı bir ilişki türü olduğunu belirtmektedir. (Bkz. Köknel, Özcan, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2001, s. 192.) Halbuki modern araştırmalar, ergenlerde görülen evlilik öncesi cinsel ilişki davranışının, biriyle çıkma ve birlikte olma ilişkisi yani flört sonucunda ortaya çıktığı tespitini yapmaktadırlar. (Bkz. Wagner, "agm", s. 347). Ayrıca, çıkma yaşı ile lise mezuniyeti öncesinde cinsel ilişkiye girme davranışı arasında ters orantılı olarak bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Çıkma yaşı düştükçe, liseden mezun olmadan önce cinsel ilişkiye girme olasılığı artmaktadır. 12 yaşında çıkmaya başlayan kızların %91'i, 13 yaşında çıkmaya başlayanların %56'sı, 14 yaşında çıkmaya başlayanların %53'ü, 15 yaşında çıkmaya başlayanların %40'ı, 16 yaşında çıkmaya başlayanların %20'si, 17 yaşında çıkmaya başlayanların ise %7'si orta öğretimden mezun olmadan cinsel ilişkiye girmişlerdir. (Bkz. Davies, James, A., "Adolescent Subculture", Donald Ratcliff-James A. Davies (eds), *Handbook of Youth Ministry*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1991, s. 14.) Ayrıca, ergenler arasında cinsel yakınlaşma aşamalarıyla ilgili yapılan bir araştırmada, cinsel ilişkiye kadar giden yakınlaşmanın ilk aşamalarını, cinsel ilgi ve arzu taşıyan bakış ve konuşmalar oluşturduğu tespit edilmiştir. (Bkz. Clouse, "agm", s. 202). İslâmî anlayışta, kız-erkek ilişkileri, ilk aşamadan itibaren, yani kasıtlı ve cinsel arzu (şehvet) içeren bakış ve konuşmalara meydan verecek yakınlıklara izin vermemek suretiyle, kontrol altına alınmış, istenmeyen muhtemel sonuçların ortaya çıkmasına engel olunması amaçlanmıştır.

³¹ Zihinleri ve hayat anlayışları modern eğitimin, evliliği ve aile hayatını küçümseyen olumsuz etkileri altında günümüz gençliğinin evliliğe bakışı ne yazık ki bu kutsal niteliğinden yoksun bulunmaktadır. Adnan Ziyalar'ın konuyla ilgili şu değerlendirmesi bu hususu açık bir şekilde ifade etmektedir: "Evliliğe giriş bugünün gençlerinde kutsal niteliğini, sorumluluğunu, sevgi, şefkat ve koruma özelliklerini kaybetmiş gibidir. Eşlerin birbirine verebilecekleri şeylerin moral ve ahlâki değerler olması şartı kaldırılmış, yerini şekil, haz ve cinsel içgüdü'nün her çeşit doyumunu almıştır. Batı ülkelerinde evlilik dışı bir arada yaşama, evlilik dışı evlat sahibi olma, aynı cinsten olanların bir arada yaşamaları, ana toplumların anlamsız hoşgörülerinin sayesinde bir âdet haline almış, cinsel özgürlük özellikle psikopatik eğilimli insanların kolaylıkla birbirlerini bulmasını sağlamış ve ruhî bakımdan hasta olan bu kişilerin çok sayıda hasta bireyler üretmeleri ve toplumun giderek daha fazla hasta kişiden oluşması sonucunu getirmiştir." Ziyalar, "agm", s. 22 vd.

³² Bkz. Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 157.

başlamasıyla harekete geçer. Gencin hareketlenen duygu ve düşünce dünyası, normal şartlarda onu "kendinden öte", başka dünyalara götürür. İşte bu dönemde, gencin ruh dünyası sonsuz bir yolculuğa pencere aralamakta, dinî uyanış denen hadise, ergenin gelişim sürecinin tabii bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı gelişim süreci içinde ve ona paralel olarak ahlâkî gelişimin özellikle tecrübî boyutta temelleri boy göstermeye başlamaktadır.

Ergenlik dönemi kişinin kendini tanıma dönemidir. Psikolojide benlik, kişinin kendini algılayış tarzı³³, kişiliğin dışa yansımayan özel yanı, insanın kendini tanıma ve değerlendirme biçimi, kişiliğin temel, özerk ve özgür katmanı³⁴ olarak tanımlanır. Benliğin, "içgüdülerden ve dürtülerden kaynaklanan güdüleri engellemek, denetlemek ve düzenlemek; çevredeki nesne ve kişilerle bağlantı kurmak; gerçeği tanımak, denemek, anlamak; gerçeğe uyum sağlamak, çevreden gelen uyarımları sınırlamak, sıralamak, zamanlamak; algılamak, saklamak, hatırlamak, düşünmek, karşılaştırmak, çıkarımlar yapmak, yargıya varmak; kavramları birleştirmek ve bütünleştirmek; kişinin karşılaştığı engelleri aşabilecek güçleri toplamak, geleceğe ilişkin beklenti ve amaçları saptamak ve kişiliği kaygıdan kurtaran savunma düzenlerini kullanmak"³⁵ gibi pek çok görevleri bulunmaktadır.

Gençlik çağı, benlik kavramının öne geçtiği, çocukluk döneminde dışa dönük olan ilgi ve dikkatin içe yöneldiği bir dönemdir.³⁶ Genç, kendisi ve çevresine yönelik keşiflerle içinde yaşadığı fizikî evren ve sosyal çevrede kendi yerini belirleme çabası içerisinde.

Modern psikolojide benlik ve kimlik kavramlarının önemine yapılan vurgu, İslâm düşünce, kültür ve eğitim tarihinde, daha geniş anlam çerçevesinde "kendini bilme" kavramıyla ifade edilmiştir. Kendini bilme, manevî temel üzerine kurulu bütün büyük medeniyetler gibi İslâm düşüncesi ve medeniyetinde de insan eğitimi konusunda en önde tutulan hususlardan biri olmuştur. İnsanın maddî ve ruhî boyutunu dikkate alan kendini bilme eylemi, diğer bütün varlık alemi doğru olarak tanıyabilmenin de ön koşulu sayılmıştır. İslâm alimleri insanı, yaratılmışların hepsi kendisinde derlenen bir hülâsa olarak kabul ettiklerinden, kendini bilen insanın diğer varlıkları da bilebileceğini ifade etmişlerdir.³⁷ İnsan kendi ruhunu bilmekle ruhanî alem ve onun bakiliği hakkında bilgi edinir. Yine kendi maddî vücudunu bilmekle de maddî alemler ve onun sonlu ve geçici olduğunu anlamış olur.³⁸ İsfehânî'ye göre, kendini bilen insan; 1) yerleri ve gökleri ve bunların arasındakileri, 2) maddî ve ruhanî alemler, 3) insanın kendi benliğinde saklı olan düşmanlarını, bu vesileyle onlardan korunma yollarını, 4) kendini idare etmesini bilir. Kendini idare etmesini bilen alemler de güzel bir siyasetle ve iyi idare etmeye muktedir olur. 5) Kendini bilen, herhangi bir insanda gördüğü kusurların kendisinde de olabileceğini düşünür. Böyle bir bilgi ve şuura sahip olan insan başkalarını çekistirmez, alay etmez, ayıplamaz. 6) Kendini bilen, Allah'ı da bilir. Zira Kur'an-ı Kerim'de "*Kudretimizin işareti olan ayetlerimizi, afakta ve kendi öz nefislerinde onlara göstereceğiz*" (Fussilet, 41/53). İnsanın kendi nefisini bilmesinin (marifet-i nefis) ardından Allah'ı bilmesi (marifetullah) gelir.³⁹

³³ Baymur, *Genel Psikoloji*, 7. bs. İstanbul, 1985, s. 267.

³⁴ Köknel, Özcan, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, Altın Kitaplar Yay. İstanbul, 2001, s. 174.

³⁵ Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 13. bs. Altın Kitaplar, İstanbul, 1995, s. 66-67. Ayrıca bkz. a.mlf., *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, s. 177-178.

³⁶ Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, Özgür Yayın-Dağıtım, 7. bs. İstanbul, 1990, s. 103 vd.

³⁷ Bkz. İsfehânî, *Tafsîlu'n-Neş'eteyn ve Tahsîlu's-Saadeteyn*, s. 7. Ayrıca bkz. Mutahharî, Murtaza, *Ahlâk Felsefesi*, (çev. M. Recai Elmas), Akademi Yay., İstanbul, 1990, s. 176-178.

³⁸ İsfehânî, *Tafsîlu'n-Neş'eteyn ve Tahsîlu's-Saadeteyn*, s. 8.

³⁹ Bkz. İsfehânî, *ae*, s. 6-10.

Benlik duygusu gencin, içinde yaşadığı dünya ile olumlu ilişkiler geliştirmesi, insanî düzlemde düzenli ve mutlu bir hayat sürmesi için temel bir duygudur. Benlik duygusu, bir taraftan din ve ahlâk eğitime imkân veren özde fitrî bir kabiliyet iken, diğer taraftan, etki altında olduğu eğitim sisteminde biçimlendirilen ve geliştirilen bir duygudur. İslâm eğitim sistemi, insanın benlik duygusunu, dinî ve ahlâkî bir hayat için esas bir nitelik olarak görür. Hatta, insanın kendini tanıma faaliyetinin bir neticesi olarak, maddî ve manevî boyutuyla kendisi hakkında ulaştığı bilinç düzeyi, onun dinî ya da din dışı yönelimleri için tayin edici bir özellik arz eder. İslâm eğitim sisteminde din ve ahlâk eğitimi, İslâm'ın eğitim ilkeleriyle ifade edilen manevî ve evrensel nitelikler temeline dayalıdır. Bu nitelikler en mükemmel ve kusursuz yapısına, Yüce Ben'in sahip olduğu isim ve sıfatlarla kavuşurken insan için de fitrî yapısı ölçüsünde sonsuza doğru gelişim ve açılım imkânı sunar. Başka bir ifadeyle Allah, benlik üzerinde mutlak hakimdir. İslâmî anlayışta, insanın sahip olduğu benliğin kabul ya da reddi, olumlanması ya da olumsuzlanması, mutlak olarak tek bir merciye dayanır. O da, insanı en iyi tanıyan ve onu sadece gücü oranında sorumlu tutan, yaşamın ve ölümün kendisiyle ilişkilendiği, ayrıca tasavvur edilebileceğın ötesinde sonsuz ilim ve kudrete, af ve merhamete sahip Yüce Ben'dir.

İslâm eğitiminin, gençlerin benlik algılarına olumlu yönde etki eden bir özelliği de, bulûğ olayı ile birlikte gencin yetişkin bir insan olarak kabul görmesi, dinî görev ve sorumluluklar açısından onlarla aynı statüde yer almasıdır. Bilinen bir husustur ki, çocukların ne kadar erken "adam" muamelesi görürlerse o kadar çabuk olgunlaştıkları bugün de kabul edilen bir husustur.⁴⁰

Benlik saygısı açısından düşünüldüğünde, kişisel bir değer sistemi oluşturma aşamasında olunan gençlik döneminde, İslâm'ın inanç ve değerler sistemi hakkında bilgilendirilen ve bilinçlendirilen genç, bu değerler sistemi içinde manevî özellikleriyle insan olarak kendisinin üstün bir mevkie sahip olduğunu öğrenecek, diğer bütün varlıklar içinde "yegâne"liğinin farkına varacak ve böylece güçlü bir benlik kavramı oluşturmada önemli bir mesafeyi kat etmiş olacaktır.⁴¹

Gençlik döneminde benliğin sürekliliğini algılama, kendini tanıma ve nereden gelip nereye gittiğinin bilincinde olma, kimlik duygusunun da gelişmişliğinin ifadesidir.⁴² Çağımızda özellikle ergenlik dönemi için sözü edilen kimlik bunalımı, benlik kavramının oluşmadığı, gencin, kendine özgü duyguları, düşünceleri, amaçları ve içten kabul ettiği inançları olmadığı, kendine has bir yaşam ve dünya görüşü geliştiremediği durumlarda ortaya çıkmaktadır.⁴³

⁴⁰ Bkz. Kanad, *Pedagoji Tarihi*, c. I, s. 324.

⁴¹ Günümüde yapılan araştırmalarda, ergenlik döneminde benlik saygısı ile dindarlık ve ahlâkî yargı düzeyleri arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. (Bkz. Jones, Susan H. - Francis, Lesli J., "Religiosity and Self-Esteem During Childhood and Adolescence", Lesli J. Francis - William K. Kay - William S. Campbel (eds), *Research in Religious Education*, Smith and Helwys Publishing Inc. Georgia, USA, 1996, s. 198-200; Bkz. Kaya, Mevlüt, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, yıl: 1997, sy. 4, s. 197.) Ayrıca bu dönemde benlik saygısının ergenin hayatı yaşamaya değer bulması bakımından da son derece önemli bir özellik olduğu vurgulanmıştır. Yapılan araştırmalarda düşük benlik saygısı, intihar eğilimlerini artıran yegane etken olmamakla birlikte önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Kendi dünyaları üzerinde biraz kontrolü olduğunu hissetmeleri ve kendi değerliliklerine ilişkin iyi durumda oldukları kanısını taşımaları, gençlerin intihar etme ihtimallerini azaltan hususlar olarak görülmektedir. (Aldridge, Jerry, *Self Esteem: Loving Yourself at Every Age*, Doxa Books, Birmingham, Alabama, 1993, s. 86).

⁴² Yörükoğlu, *age*, s. 110.

⁴³ Bkz. Yörükoğlu, *age*, s. 110.

Ergen için kimlik, "güçlenen aynılığın ve sürekliliğin öznel bir duyumdur."⁴⁴ Dünya şartlarında, gerek sahip olunan ve gerekse içinde yaşanılan bölge ve zaman dilimi açısından sürekli değişkenlik gösteren maddî ve dünyevî değerler, farklı seviyelerden her ergen için güçlü bir benlik geliştirme imkânını sunmadığı gibi, olumsuz etkiler de taşıyabilmektedir. Ekonomik durum, bedensel özellikler, içinde bulunduğu sosyal tabaka, yaşadığı bölge, vs. özelliklerin değerler hiyerarşisinde öne geçtiği günümüz dünyasında gençlerin benlik duygularında belirleyici rol oynamaktadırlar.⁴⁵ Bu gibi özellikler, çoğu zaman her insanın sahip olmadığı veya ulaşamayacağı nitelikler olmaktadır. Ayrıca bunlar, kişinin doğrudan kendi gayreti ile elde ettiği kazanımlar olmamaktadır. Dolayısıyla sahip olunan benlik, öznel bir katkıdan yoksun olmakta ve sadece ona ait bir üstünlük kazandırmamaktadır.

Aslında ergenlik dönemi, gencin kişilik yapısında dramatik yönelimlerin ortaya çıktığı bir dönem olmaktan çok, benliğin genişlediği, açıldığı ve olgunlaştığı bir dönemdir. Bazen köklü değişimlerin olduğu da görülmektedir. Gençlik döneminde ergenin sahip olduğu duygusal enerji, benliği değiştirmekten çok var olan benliği geliştirmeye ve iyileştirmeye doğru yöneltilmektedir. Fakat bu döneme zayıf, iyi tanımlanmamış bir benlikle giren ergenler için durum daha farklıdır. Bu durumdakiler için söz konusu olan şey, benlik duygusunu iyileştirmek ve güçlendirmek yerine, kendilerine uyan bir benlik bulmaktır.⁴⁶ Dolayısıyla benlik gelişim süreci, ergenlikten önce başlar, ergenlikte daha da pekişir. Kişinin ergenlik döneminde güçlü bir benlik kavramı geliştirmesi ve bu doğrultuda bir benlik algısına sahip olabilmesi için, çocukluk döneminde bütün insan nesli için genel geçerliği olan evrensel değerlerle oluşturulmuş olgun bir insan portresinin çizilmesi ve evrensel bir insan modelinin ortaya konulması gerekir. Böyle bir modelin, sırf insanın kabiliyetlerini esas alması ve onun kazanımı ile değerli kabul edilmesi esasına dayanması gerekir. İşte İslâm eğitim ilkeleri etrafında şekillenen din ve ahlâk eğitim anlayışı, yetişmekte olan çocuklara ve gençlere böyle bir modelin sunulmasını ön görmektedir. İslâm düşüncesi ve eğitim tarihinde beliren *insan-ı kâmil* anlayışları böyle bir modelin portresini ortaya koyma denemeleridir. Bu modelin örnekleri, peygamberlerin şahsında somut bir yapıya kavuşmuş, fakat insana, onunla da sınırlı kalmayıp, Yüce Yaratıcı'nın sıfatlarıyla kendini sonsuza uzanan genişlikte geliştirmesi imkânı sunulmuştur.

Özetle, benlik, hem din ve ahlâk eğitimine imkân veren bir özellik, hem de bu eğitim sistemi tarafından insanın fitrî nitelikleri çerçevesinde etkilenen, biçimlendirilen bir yapıdır. Din ve ahlâk eğitiminin duygu boyutundaki en önemli görevi, gençlik döneminde oluşum aşamasında olan benlik kavramını, en olumsuzundan en olumsuzuna kadar farklılık ve değişiklik arz eden maddî ve fizikî özellikler⁴⁷ yerine, insan türünde aynîleşen sadece ona özgü, fitrî ve manevî özellikler temelinde oluşturmasını sağlamaktır. İslâm eğitim sisteminin en önemli hedeflerinden biri, bu doğrultuda sağlıklı bir benlik

⁴⁴ Grotevant, Harold D., "Kişilik Gelişimi", (çev. Ö. Hakan Ersever), James F. Adams (ed.) *Ergenliği Anlamak*, (Yay., haz., Bekir Onur), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s. 156. Daha geniş bilgi için bkz. Atkinson, *Youth in Crisis*, s. 19.

⁴⁵ Bkz. Aldridge, *age*, s. 83.

⁴⁶ Hamachek, Don E., "Ergen Benliğinin Psikolojisi ve Gelişimi", (çev. Ö. Hakan Ersever), James F. Adams (ed.) *Ergenliği Anlamak*, (Yay., haz., Bekir Onur), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s. 146.

⁴⁷ Kur'an'da ilahî vahye karşı olumsuz tavır sergileyenlerin kendilerini tanımlamadaki (benlik algıları) ortak yönleri, onların mal, evlat, makam, mevki, ait oldukları toplum katmanı, eşya ve fizikî görünüşü esasına dayalı üstün ve şerefli olma duygusuna sahip olmaları, kendilerini maddî ve dünyevî niteliklerle ifade etmeleridir. (Bkz. Sebe', 34/35; Meryem, 19/73-74; Duhan, 44/49.) İnananlar açısından ise üstünlük ölçüsü, bunun tam tersine, takva ölçeğinde ayrışan manevî niteliklere dayalıdır. (Bkz. Hucurat, 49/13.)

oluşturmaktır. İnsanın kendini doğru bir şekilde tanıması ve anlaması, İslâm'ın hedeflediği dinî ve ahlâkî hayatın özünü teşkil eder. Kur'an'da tebliğin en çetin muhatapları arasında dikkati çeken kesim, bu yönlerden zaafı olan kişilerdir. Başka bir ifadeyle, Kur'an'ın problem edindiği ve eğitimini hedeflediği duygular arasında benlik duyguları ilk sırada yer alır. Çünkü benlikle ilgili duyguların iki zıt kutupta menfî bir gelişim göstermesi, bir tarafta aşırı derecede silik bir benlikle insanın kendini inkâra sürüklendiği⁴⁸, diğer tarafta ise, kendini yücelterek tanrılık iddiasında bulunduğu⁴⁹ marazî sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gencin, kendisini aşağı görmekle yüceltmek arasında gidip geldiği, benlik kavramının sürekli iniş çıkışlarla dalgalanma gösterdiği⁵⁰ ve kendisine yakışacak bir kimlik arayışı içinde bulunduğu ergenlik döneminde, Yüce Yaratıcı'nın en güzel isimlerinde (esmâ-i hüsnâ) belirginleşen kusursuz portre, gencin içinde büyüyen ideal benle büyük oranda örtüşecek ve onu bu doğrultuda şekillendirecektir. Her insanın kendi fitrî kabiliyetleri ölçüsünde bu isimlerin taşıdığı anlamlar doğrultusunda hayatını düzenleme faaliyetine girişmesi, sonuçta ortaya, her bir bireye özgü, kendi fitrî donanımına dayalı, örneği kendisi gibi herhangi bir insan olmak yerine yüce sıfatlarla biçimlenen üstün özelliklere sahip özgün bir benlik oluşumunu hazırlayacaktır. Dolayısıyla böyle bir benlik, içinde bulunduğu maddî dünyanın etkileri yanında, insanın ontolojik varlık yapısına uygun olarak ilahî bir öz de taşıyacaktır.

Bağımsızlık duygusunun geliştiği dönemdir.

Gençlik döneminde bir ihtiyaç olarak kendini belli eden bağımsızlık duygusu, insanın kendi potansiyelini kullanma ve kendisi olma imkânını hazırlayan bir duygudur. Bağımsızlık duygusu, çevrenin olumlu ve olumsuz bağlarından kurtulup, her şeyi yeniden düşünme ve kendi özgür iradesi ile kendi yaşantısını kurma yolunu açar. Onun içindir ki "kendi kişiliğini gerçekleştirme ihtiyacını kuvvetli bir şekilde hissedenden ergenlik çağı genci, ilk olarak bağımsızlığını elde etme çabasına girer. Bu yolda, ailesiyle ve büyükleriyle olan bağlarını en alt düzeye indirir; bazı zamanlar da tamamen koparır."⁵¹

Bağımsızlık ihtiyacı, ergenlik çağının ayırıcı bir özelliğidir. "Tabii bir yetenek olarak bulunan bu özellik, tecrübeler, biriken malûmat ve ergenlikte ruhî yapının yeni bir seviye ve olgunluk kazanması ile otonom çalışmaya başlar, kendisi değer hükümleri verecek duruma gelir. Özellikle idealizm ve adalet duygusu canlı bir hal alır."⁵² Sözle davranışı birbirini tutmayan büyükler, bu dönemdeki gençler tarafından tenkit edilirler.⁵³

İlk bakışta çok hoş karşılanmayan bu durum⁵⁴, aslında gencin kendi özgün yaşantısını kurması ve bir birey olarak var olabilmesi için zorunlu bir gelişim evresidir. Dinî gelişim açısından da böyle bir aşamanın, gerekli hassasiyet gösterilmemesi durumunda ortaya çıkacak muhtemel sakıncaları yanında pek çok faydası gözden uzak

⁴⁸ Bkz. Nisâ, 4/97; Sebe', 34/31-33

⁴⁹ Bkz. Nâziat, 79/24; Zuhruf, 43/51.

⁵⁰ Bkz. Yörükoğlu, *age*, s. 104.

⁵¹ Hökelekli, *ag.tez*, s. 39.

⁵² Parladır, *age*, s. 53.

⁵³ Bkz. Parladır, *age*, ay.

⁵⁴ Bağımsızlık duygularının yoğunlaştığı ergenlik döneminde, gencin çevresinde olup bitenleri sorgulamaya, büyüklerini tenkit etmeye başlaması, çoğu yetişkinler tarafından kendilerine karşı bir isyan olarak değerlendirilir. Böyle bir değerlendirmeye ise, daha çok, gencin gelişim psikolojisinin tam olarak bilinmemesi ve çağın ergenlik dönemindeki bir gence yetişkin muamelesini çok gören, dolayısıyla kendi başına hareket etme, kararlar alma ve eleştiride bulunmayı onun üstünde bir iş olarak telakki eden anlayışa neden olmaktadır.

tutulmamalıdır. Kur'an'da en çok yerilen hususlardan biri, körü körüne ataların yolunda gitme davranışıdır.⁵⁵ Kur'an, insanın davranışlarını belirleyen etkilerin, onun uzak ya da yakın çevresinden gelmesi yerine, kendi fitrî düşünsel ve duyuşsal kabiliyetleri ile yüce değerler ve inanç esasları arasında oluşan bir yargı süreci neticesinde ortaya çıkmasını istemektedir. Çünkü, dinî açıdan yetkin ve sorumlu bir birey olarak genç, kendi başına karar verme ve davranışlarının olumlu ya da olumsuz sonuçlarını kendisi sahiplenmek durumundadır.

Din ve ahlâk eğitimi açısından düşünüldüğünde, genel olarak ahlâk felsefesinin değişmeyen amacı, özellikle insanî düzlemde "terbiye" edilmiş, emirlere eleştirilmeden uyan ve onları uygulayan bir varlık yaratmak değil; bağımsız, kendi özgürlüğüne sahip çıkan insanın gelişimine yardımcı olmaktır.⁵⁶ "Özgürlük, etiğin ontolojik koşuludur."⁵⁷ Dolayısıyla din ve ahlâk eğitimcisi (ya da öğretmen), giderek eylemlerini kendi sorumluluğunda gerçekleştirecek şekilde kendini özgürleştirecek insanı temel alan bir etik amaç doğrultusunda görev üstlenmelidir.⁵⁸ "Öğretmen, öğrencisinin gelişmekte olan özgürlüğünü, özgürleşim sürecini, kendini bu sürecin aracına dönüştürerek desteklemek durumundadır."⁵⁹

Ergenlik döneminde ortaya çıkan bağımsızlık ihtiyacı⁶⁰ yanında güçlü bağlanmalar da paradoksal bir şekilde bu dönemde gelişirler.⁶¹ Bağımsızlık ihtiyacı, hiçbir zaman başıboşluk ve otorite yokluğunu gerektiren bir çağrışım yapmamalıdır. Gençlik döneminde bağımsızlık duygusu, yetkin bir otoritenin gencin kendini ifade edecek davranışlara izin ve imkân veren tutumuyla ancak sağlıklı bir yapıya kavuşur. Bağımsızlık duygularını olumsuz yönde etkileyen şey, iradî bir tutumla davranışlarına kendisinin hükmetmesine ve kendi yargı sürecini çalıştırmasına imkân vermeyecek derecede yakın bir takip ve yoğun bir tazyikle genci çepeçevre kuşatan, doğru-yanlış, sevap-günah, iyi-kötü kalıplarıyla dar bir alanda sıkışıp kalmasına neden olan ve kendine ait bir hareket alanı bırakmayan otoriteci anlayıştır.

Gençlik döneminde, ehil eller yerine dinin ruhunu ve ahlâkın gerçek yapısını bilmeyen kişilerce verilen din ve ahlâk eğitimi, Yüce Yaratıcı'yı, gence "kendi olma" imkânı sağlayan bağımsızlık duygularını baskı altında tutan adeta kör ve kaba bir kuvvet olarak tanıtarak O'na karşı isyan duygularının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bunun yanında bütünden kopararak gerçek anlamının ötesinde anlık ve gündelik bir disiplin aracı olarak kullanılan günah, cehennem azabı gibi korku mefhumları da gencin özgürce hareket ederek kendi potansiyelini gerçekleştirmesini olumsuz yönde etkilemekte, kendi hassas tabiatını ve kendini özgürce ifade etme özelliğini kaybetmesine neden olmaktadır.⁶²

⁵⁵ Bkz. Bakara, 2/170; Mâide, 5/104.

⁵⁶ Pieper, *age*, s. 126.

⁵⁷ Foucault, Michel, *Özne ve İktidar*, (çev. Işık Ergüden-Osman Akinhay), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2000, s. 225. Ayrıca bkz. Topçu, *İsyân Ahlâkı*, s. 96.

⁵⁸ Pieper, *age*, s. 126 vd.

⁵⁹ Pieper, *age*, s. 127; Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *Talim ve Terbiye'de İnkılâp*, MEB. Yay., İstanbul, 1995, s. 45.

⁶⁰ Bkz. Parladır, *age*, s. 46.

⁶¹ Bkz. Freedman, Jonathan, L. -Sears, David O.- Carlsmith, J. Merril, *Sosyal Psikoloji*, (çev. Ali Dönmez) Ara Yay., İstanbul, 1989, s. 360; Şentüt, H. Ahmed, *Müslüman Ailede Gençliğin Eğitimi*, (çev. Ali Kaya), İklim Yay., İstanbul, 1996, s. 36.

⁶² Tozlu, "İkbal'in Eğitim Felsefesi", s. 329.

İslâm inancında en yüce otorite, insanı yaratan ve ona hem doğruları hem de yanlışları bildiren ve nasıl davranacağı hususunda onu serbest bırakan, pişmanlık ve tevbe kapısını her zaman açık tutan, sonuçlarına kendisi katlanması kaydıyla ona "aşağuların aşağısı" ile "yüceler yücesi"ne kadar geniş bir alanda davranma imkânı sunan, sonsuz af ve merhamet sahibi Yüce Yaraticı'dır. Allah'ın, Hz. Adem'in cennetten bile çıkışına neden olacak davranışına engel olmaması, insana tanınan özgürlüğün sınırlarını gösteren somut bir örnektir.⁶³ Bu örnek, bugün belki de müşfik bir babanın çocuğuna ya da merhametli bir öğretmenin öğrencisine, sonu dünyevî sıkıntılar getiren kötülüklerden alıkoymak için uygulama gereği duyduğu her türlü zorlayıcı metodun insanın bağımsızlık sınırlarını daraltan ve dolayısıyla insanın ferdiyetine zarar veren bir uygulama olduğu ikazını yapmaktadır. İnsanın seçme özgürlüğüne zarar veren herşey onun "insan"lığına da zarar vermektedir. İnsanın bağımsızlık duygularını önemsemeyen, seçme özgürlüğünü hesaba katmayan herhangi bir tutum ve davranış, onun birey olarak sahip olduğu düşüncesini ve aklını küçümsemek, dolayısıyla kişiliğini küçük görmektir.⁶⁴ Herhangi bir insanın hemcinsine böyle bir muamelede bulunması ise, doğrudan kendi kendini inkâr anlamına gelir.

İslâmî anlayışta otorite, insanın bağımsızlık duygularını engelleyen, bastıran bir yapıdan çok, onları besleyen ve insanı özgürleştiren bir mahiyet taşır. Müslüman olmanın ilk adımı, bütün beşerî otoritelerin reddiyle başlar (Lâ ilâhe). Ardından, sonsuz mükemmellikteki Yüce Varlık ve insan cinsinin kâmil örneği otorite olarak seçilir. Bunların otorite olarak kabulü, insanın doğrudan kendi mükemmelliğinin en üst seviyeye çıkarılması anlamına gelir; bu da bir anlamda insanın, en yüksek düzeydeki "kendi"ni otorite olarak kabulü demektir. Daha açık bir ifadeyle insanın, kendi özünü en iyi yansıtan en gelişmiş haline uyması, onu dikkate alması, onun kendine sahip olması, kendini kendine göre ayarlaması anlamına gelir.⁶⁵

Gençlik döneminde beliren bağımsızlık duyguları, insanı kendine bırakmayan çevresel etkilerden kurtarma amacı taşırken aynı zamanda onu, kendi nefsanî arzu ve tutkularından da uzak tutmayı amaçlar. Gencin, sadece çevreye karşı değil, kendi kendine de hâkim olması gerekir. Çünkü özgürlük, "kendini belirleme" gücünü ifade eder.⁶⁶ Bütün otoritelere karşı gelip de kendi içgüdüsel arzu ve tutkularının esiri olan bir insanın tam olarak özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir.

İslâm eğitiminin, insanın özgürlüğüne verdiği önem, İslâm düşünürlerini, hayalî olarak, insanın iç ve dış çevrenin olumlu ya da olumsuz etkilerinden uzak, doğal bir ortamda tabii gelişimiyle baş başa bırakma denemelerine götürmüştür. *Hayy b. Yakzan* türünde kaleme alınan eserler, böyle bir yaklaşımın en güzel örneğidir. İbn Tufeyl'in romanına konu olan *Hayy*'in en büyük başarısı, insanın, kurumlar ve eğitimin yardımı

⁶³ Kur'an'da Hz. Âdem'in Allah tarafından cennetten çıkarılışı, kimi İslâm düşünürlerince bir düşüş değil, aksine "potansiyelinde içgüdüsel tepinin ilkel durumundan, şüphe ve itaatsizliğe yetenekli özgür bir ferdiyetin bilinçli sahip olmasına yükselme" şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. Tozlu, Necmettin, "İkbal'in Eğitim Felsefesi", *Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi*, 5-8 Ekim 1994, Van, 1995, s. 319.

⁶⁴ Bkz. Saiyidain, K. G., and others, *Iqbal's Educational Philosophy*, 8. bs., Sh. Muhammed Ashraf, Lahore, 1977, s. 33.

⁶⁵ İslâm'da otorite anlayışı ve insanın bireyselliği ve özgürlüğüne verilen önem için bkz. Gürses, İbrahim, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Arasta Yay., Bursa, 2001, s. 87-89; Goodman, E., "Eğitim Felsefesi", *Ruhun Uyanışı: Hayy ibn Yakzan*, (çev. Yûsuf Özkan Özburun ve ark.), İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 154-155.

⁶⁶ Bkz. Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., Ankara, 1999, s. 126.

olmaksızın salt kendi başına bırakılarak ulaşılabilecek en yüksek noktayı temsil etmesidir.⁶⁷ İbn Tufeyl'in romanında ortaya koyduğu eğitim anlayışı ile J. Dewey ve J.J. Rousseau'nun özgürlükçü eğitim anlayışlarını karşılaştıran Batılı bir araştırmacı, bir kere Hayy'ın fitrat kavramıyla ifade edilen doğuştan getirdiği tabii yetenekleri ile bir üstünlüğe sahip, çok uyanık, öğrenmeye hazır, tecrübe karşısında duyarlılığı, alırlığı eşsiz birisi olduğunu ifade eder. Rousseau'ya göre de insan doğası itibarıyla iyidir. Fakat Rousseau onu kendi haline bırakmaya cesaret edemez. Zira "mevcut şartlar altında kendi haline bırakılan bir insan, canavardan başka bir şey olmaz."⁶⁸

Goodman'e göre İbn Tufeyl'in romanında "bir çocuğun, herhangi bir öğretmen olmaksızın ve tamamıyla yalnızken sahip olduğu potansiyelin farkına varabileceği konusunda tabiatla bahse tutuşabilmesini sağlayan şey", "Hayy'ın hiçbir zaman yalnız kalmadığı" düşüncesidir.⁶⁹ Hayy'ın kendi başına eğitimini mümkün kılan, "sadece Tanrı'nın kendisine doğuştan ihsan ettiği fitrat değil, sahip olduğu potansiyelin Tanrı'nın yardımıyla harekete geçmesi"⁷⁰, ruhuna ekilmiş olan tohumların bir öğretici insan yerine, bizzat Tanrı tarafından filizlendirilmesidir.⁷¹

Özetle, İslâm anlayışında insan, şerefli mevkiini akıl ve irade sahibi bir varlık olmasından alır. İslâm eğitim sisteminde, insanı insan yapan ve onu değerli kılan özelliklerin korunması ve geliştirilmesine önem verilir. İnsanın yapıp-etme özgürlüğü ancak başka bir insanın özgürlük alanıyla sınırlanabilir. İslâmî açıdan insanın kendi iradesiyle davranma özgürlüğünü elde ederek sorumlu bir varlık olma konumuna yükseldiği gençlik döneminde, bağımsızlık duygularının, kişiyi kendine sahip olacak ve kendini yönetebilecek imkân ve güce kavuşturacak şekilde desteklenmesi ve böylelikle gencin insanî olgunluğunun gelişmesine yardımcı olunması gerekir. Çünkü, dinî ve ahlâkî bir davranışın en öncelikli şartı, bireyin kendi özgür iradesiyle katılımını gerektirir. Ayrıca, gençlik döneminde uyanan bağımsızlık duyguları, insanı sınırlayan kendi arzuları ve çevrenin tesirlerinden kurtarıcı ve özgürleştirici rol oynar. Dolayısıyla bağımsızlık duyguları, din ve ahlâk eğitiminde, insan ruhuna işlemiş olumsuz etkilerin ve yanlış kabullerin ortadan kaldırılma sürecini başlatan ve bu süreci kolaylaştıran bir görev de ifa eder.

Değer ve Anlam Duygularının geliştiği bir dönemdir.

Değer, sosyal bilim literatüründe, kullanılışlı ya da arzulanır olma, bir şeyi arzu edilir veya yararlı kılan özellik veya nitelik; amaç veya araçlar hakkında inanç, bir şeye bağlanan ruhsal enerji miktarı⁷² gibi anlamlarda kullanılan bir terimdir. Anlam ise, herhangi bir şeyin niyet, amaç ve hedef kavramlarıyla ilişkililik derecesini ifade eden bir kavramdır. Herhangi bir eylemi veya varlığı anlamlı kılan şey, onun bir niyet, bir amaç ya da bir hedefle ilişkililik derecesiyle doğrudan ilgilidir. Başka bir ifadeyle anlam, herhangi bir varlık veya oluşun, belli amaç ve hedefler ölçüsüne göre taşıdığı değeri ifade eder. Dolayısıyla değer ve anlam kavramları birbiriyle yakından ilişkili anlamlar içerir.

⁶⁷ Goodman, "agm", s. 150.

⁶⁸ Goodman, "agm", s. 151-152. Kant'a göre de "insan, ancak eğitimle insan olabilir. O, eğitimin kendisinde yaptığından başka bir şey değildir." Bkz. Pieper, *age*, s. 119.

⁶⁹ Goodman, "agm", s. 153.

⁷⁰ Goodman, "agm", s. 153.

⁷¹ Goodman, "agm", s. 154.

⁷² Demir, Ömer - Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. bs. Vadi Yay., Ankara, 1997, s. 54; Budak, *age*, s. 196.

Değer ve anlam duyguları, insanın kendine, diğer insanlara, çevreye, hayata ve ölüme bakışını ve tavrını belirleyen, bunlarla ilişkisini yaşamsal düzeyde etkileyen önemli duygulardır. İnsan gelişim dönemleri içinde, değer ve anlam duygularına tatmin arayışının en şiddetli bir şekilde yaşandığı dönem, bulûğ ile başlayan gençlik yıllarıdır.

İslâm inancında insan, varoluş serüveni ve yaratılış özü itibarıyla üstün bir değere sahiptir. Dikkatinin kendine yöneldiği ergenlik döneminde gencin, öz varlığıyla ilgili olarak, Allah'ın kendi ruhundan üfleyip⁷³ en güzel şekilde yarattığı⁷⁴, meleklere üstün tuttuğu⁷⁵, yeryüzünde kendisine halife kıldığı⁷⁶ seçkin ve şerefli⁷⁷ bir varlık olduğu inancı ve anlayışına sahip olması onun kendine ilişkin değer duygularını olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca, Allah'ın yaratılıştan kendisine bahsettiği bu üstünlüğün, yaşamın ileriki yıllarında da korunması ve devam ettirilmesinin kendi elinde olduğu inancı, bu duyguların sürekli canlı tutulmasının garantisini kişinin kendi eline vermiş olacak ve bir açıdan kişi kendi değerini belirleme noktasında doğrudan kendisinin yetkili olduğu kanaatine sahip olacaktır. Dolayısıyla çocukluk ve gençlik döneminde, İslâm inancı ve eğitim ilkeleri ekseninde bu çerçevede oluşan eğitim anlayışı, Psikolojide anlam istemi⁷⁸ olarak ifade edilen değer ve anlam duygularına tatmin arayışına, yaşamsal bir fonksiyonla katkıda bulunarak bireyin varoluşsal bir boşluğa itilmesine imkân tanımaz.*

İnsanın kendi özüne ilişkin taşıdığı yüksek değer, onun hemcinsleri olan diğer insanlara karşı da aynı duyguları beslemesine yardımcı olacaktır. İslâm inancının temeli ve eğitim ilkelerinin ilki olan Tevhid, insanın canlı, cansız bütün varlık âlemine aynı anlamlı ve değer yüklü gözlerle bakmasına neden olacak; insan için hayat, fizikî âlemin sınırlarını aşan bir tarzda ve ölüm sonrasını da kapsayacak şekilde bir bütün olarak anlamlı ve her hangi bir durumda yaşanması gereken bir süreç olarak görülecektir.

⁷³ Hicr, 15/29; Sa'd, 38/72.

⁷⁴ Tîn, 95/4.

⁷⁵ Bakara, 2/34; Hicr, 15/30; Sa'd, 38/73.

⁷⁶ Bkz. Bakara, 2/30.

⁷⁷ İsrâ, 17/70.

⁷⁸ Bkz. Budak, s. 71.

* Günümüzde, bütün dünyada özellikle gençlik döneminde gittikçe artış eğilimi gösteren intihar vakalarında, yaşama ilişkin değer ve anlam duygularının gittikçe zayıflamasının büyük etkisi bulunmaktadır. İntihar düşüncesine ya da eylemine yol açan hususlar arasında genellikle ailevi problemler, sevilen birini kaybetme, sevgisine karşılık bulamama, sosyal tecrit ve yalnızlık, değişik nedenlere dayalı depresyon, alkol ve uyuşturucu kullanımı, ekonomik sıkıntılar vb. gibi pek çok farklı neden sayılmaktadır. (Gençlik dönemi intihar vakalarında risk faktörleri ve intihar oranlarında artış eğilimi gösteren rakamsal ifadeler için bkz. Atkinson, *age*, s. 235-254; Alsan, Selçuk, "Amerika'da Suç ve İntihar", *Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 26, sy. 306, Mayıs 1993, s. 396.) Fakat bütün bu nedenler, aslında insanın daha köklü ve sağlam bir değer duygusuna sahip olmamasıyla birleşince, insan hayatı için tahrip edici bir hale dönüşmektedirler. Çünkü benzer acıları, sıkıntıları ve olumsuz tecrübeleri yaşadıkları halde pek çok insanın kendini yok edici bir eyleme girişmediği bilinmektedir. Bunun sebebi, karşılaştıkları olumsuzluklara katlanmasını bilen insanların, yaşanan olayları herhangi bir şekilde izah etme imkânı vererek çıkış yolu sağlayan ve her şeyin tümünden anlamsızlaşmasına meydan vermeyen bir inanç ve değerler sistemine sahip olmalarıdır. Son zamanlarda ülkemizin yazılı ve görsel basınında gündeme gelen satanist gençlerin trajik intiharları da kanaatimizce böyle bir inanç ve değerler sisteminden yoksun olmalarına bağlı bulunmaktadır. Nitekim Satanizm, aşkın değerlere karşı isyanı bayraklaştıran bir düşünme biçimidir. İnsanın varlık ve yaşantısını anlamlandıran değerlerin büyük bir erozyona uğramasıyla kendine karşı düşmanca tavır alışı, doğal olarak onun sonunu hazırlamaktadır. Satanizm, insanın hayatında değer ve anlam boşluğunun yok edici hale gelen etkisinin canlı ve somut bir örneğidir. (Satanizm hakkında geniş bilgi için bkz. Güç, Ahmet, *Satanizm: Şeytana Tapınmanın Yeni Adı*, Alfa Yay. İstanbul, 1999.)

İnsanın değer duyguları, İslâm'ın ahiret inancı ile şekillenir ve güçlü bir yapıya kavuşur. Ahiret hayatı ve Allah'ın mutlak adaleti olmadan, insan dünya hayatında pek çok şeyi anlamlandırmakta güçlük çeker. Ömür boyu sefalet içinde bin bir türlü zorluklarla ömür tüketenlerle, lüks bir hayat içinde her türlü bolluk ve rahatlıkla yaşam sürenlerin sadece bu dünya ile sınırlı bir yaşam çerçevesinde birlikte değerlendirilip hak, adalet, eşitlik gibi temel ölçülere göre anlamlandırılması imkânsız görünmektedir. İşte ahiret inancı, insanın dünyadaki bütün yaşantılarını anlamlandırma ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenlemede önemli bir fonksiyonu yerine getirir. Ayrıca, Allah'ın sonsuz af ve merhametine, her şeyi kapsayan bilgi ve hikmetine, sınırsız güç ve kuvvetine ve en küçük ayrıntıları hesaba katan mutlak adaletine olan inanç, insana bitmez tükenmez bir dayanma ve yaşama gücü verir.

İslâm'ın inanç esasları ve düşünce yapısı, insanın çevresine yönelişini de aynı şekilde olumlu yönde etkiler. İslâm eğitim sisteminde çocukluk döneminden itibaren İslâm'ın inanç ve ibadet esasları, ahlâk ve maneviyatı doğrultusunda büyütülüp yetiştirilen bir genç, bulûğ dönemi ile birlikte, içinde yaşadığı evrenin, kendisinin de dahil olduğu canlı ve cansız bütün varlıklarıyla bir Neden'e dayandığını bilecek, bir amaç dahilinde var olduğunu ve belli bir hedef istikametinde gittiğini fark edecektir. Kendi zamanı ve kendi dünyasında görüp tecrübe ettiklerinin ise, Yüce Kudret eliyle ezel ile ebed arasında işleyen uzun süreçten kısa bir kesit olduğunu anlayacaktır. Böylece, gencin gözünde hiçbir şey boşlukta kalmayacak; yaşanan hayat, önden ve sondan aynı bütünle birleşen tek bir yapı olarak algılanıp anlamlandırılacaktır. Din eğitiminin görevi de insana böyle bir açılım sağlamaktır. Zira, hayatın anlamını aramaya çağırarak, bu arayışı canlı tutmak ve onun sürekliliğini sağlamak din eğitiminin ilk olarak gerçekleştirmesi gereken görevlerdendir.⁷⁹

İslâm'ın değerler hiyerarşisinde, insanın ruh ve bedenden oluşan yapısına uygun olarak, manevî değerler maddî değerlere göre daha üst sırada yer alırlar. İslâmî anlayışta madde mananın hizmetinde olduğu gibi, maddî değerler de manevî değerlere aracı olarak kıymet ifade ederler. Başka bir ifadeyle maddenin kazandığı değer, maneviyatla olan ilişkisi oranındadır. Manevî değerler, insanın ruhî yapısı, kalbî yönü ve duygu boyutuyla ilgilidir. Dolayısıyla insanın değer ve anlam duyguları, dinî ve manevî değerlerle daha doygunluk kazanır ve tatmin olma imkânına kavuşur.⁸⁰

Gençlik döneminde bireyin kendine ilişkin değer duygularını etkileyen önemli bir husus da İslâm'ın bulûğ sonrası döneme bakışıdır. Çocukluk ile yetişkinlik arasındaki geçiş dönemi, modern kültürde bulûğ sonrasındaki yaklaşık 8-10 yıllık uzun bir süre iken, İslâm kültüründe bulûğ öncesinde 1-3 yıl sürebilen kısa bir dönem (mürâhiklik) dir. Dolayısıyla bulûğ, hem kişinin kendinin hem de başkalarının ona bakışını olumlu yönde etkileyen bir dönemdir. Çünkü bulûğ, kişiye belli amaç ve hedefler doğrultusunda davranma yükümlülüğü getirmekte, dinî, manevî ve toplumsal sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumlulukların farkında olan genç, kendini daha işe yarar, daha değerli ve hayatını daha anlamlı hissedecektir.⁸¹

⁷⁹ Bkz. Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 29.

⁸⁰ Günümüzde insanlığın içinde bulunduğu bunalımın "homo economicus" kavramıyla ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Mala ve mülke karşı aşırı tutkunluğunun aşılmasında metaekonomik bir değerler sistemine bağlanmanın gereği vurgulanmakta ve malı aşan bir değerler sistemini benimsemekle mümkün olacağı ifade edilmektedir. Bunalımdan kurtuluşun yolu, kişinin kendini bir insan olarak idrak etmesi ve yaratılış hikmetini kurcalamasıyla gerçekleşeceği, böylece bir sorumluluk ve amacının olduğu şuuru ereceği ve Allah'a kul olmanın şerefini taşıyacağı belirtilmektedir. Bkz. Tozlu, Necmettin, *İbn Tufey'in Eğitim Felsefesi*, İnkılab Yay., İstanbul, 1993, s. 50.

⁸¹ Zihinsel ve duygusal gelişim bakımından 12-14 yaşlarında ortalama bir yetişkin seviyesine ulaşan gencin, modern çağın getirdiği toplumsal ve ekonomik yapılanma, siyasî politikalar yüzünden toplumda yetişkin insan görev ve sorumluluklarıyla karşılaşması ve yetişkin statüsüne ulaşması, 10 yıla yakın hatta daha uzun

Dini şüphe ve çatışmaların yaşanabildiği bir dönemdir. 14-18 yaşları arasında yaşanabilen bu dönemde imanla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmalar ortaya çıkabilir. Gencin şahsi bir din anlayışına ulaşma sürecinde geleneksel dini kalıpları tenkit ve değerlendirmeye tabi tutarken karşılaşılabileceği bir durumdur. Benliğin gelişimi, bağımsızlık duygusu ve ihtiyacı, tenkitçi düşünme, kendini ifade etme aşamasındaki gencin geçici bir süre yaşayabileceği bir dönemdir. 17-18 yaşlarına doğru şüpheler yavaş yavaş yatışır. Ergenlik döneminde yaşanan bu şüpheler, çocukluk ve ergenlik döneminde yeterli din eğitimi almış gençler için çoğunlukla dini duyguyu saflaştırıcı ve daha şuurlu bir dindarlığa götürücü etkiler yapar. Nitekim, sahabeden peygamberimize gelerek: Ya Rasulallah, aklımızdan öyle şeyler (şüpheler) geçiyor ki onlar yüzünden imanımızın zayi olacağını düşünüyoruz” sözleri üzerine; “Bu imanın ta kendisidir”, cevabını vermiştir.

Tevbe ve dine dönüş olaylarının sıklıkla yaşandığı bir dönemdir. Dine dönüş olaylarının doruk noktasına ulaştığı yaşlar, 12, 16 ve 19 yaşlarıdır. 12 yaş civarında buluşun başlamasıyla birlikte çevrenin telkinlerin karşı büyük bir duyarlılık belirir. 16 yaşında fizik ve zihin coşkunluğu son noktasına varır. Nihayet 18-19. yaşlar akli bir kararlılık içinde olgunluk çağını getirir.⁸²

Ergenlik dönemi özdeşleşme yoluyla öğrenmenin belirgin olduğu dönemdir. Genç, değer verdiği kişilerden gördüğü davranışları benimseyerek uygulamaya çalışır. Yetişkinlerin nasihatlerinden çok özdeşleşme yoluyla bilgi ve tecrübe kazanır.⁸³ Genç bir taraftan anne baba etkisinden sıyrılırken, diğer taraftan kendine yeni örnekler seçer. Bir öğretmen, bir sporcu, bir sinema yıldızı, bir din görevlisi, bir yazar, siyasi bir lider ya da tarihi bir şahsiyet onun benzemek istediği bir kimse olur. Genç, yeni bir kişilik geliştirirken takdir ettiği örnek insanlardan kendi benliğine yeni şeyler katarak kendi kimliğini bulmaya çalışır.⁸⁴

Akran etkisinin yoğun olarak yaşandığı dönemdir.

Gençlik döneminde arkadaş etkisi de gencin davranışlarına yön veren önemli bir etkidir. Akran ve arkadaş grubunun kimi zaman genç üzerinde güçlü etkileri görülür. Kendisi kopya çekmeyi yanlış bulan bir genç, arkadaşı hatırına kopya verebilir. Grubun çoğunluğu “hadi şu bahçeye girip biraz meyve yiyelim” derse, gencin gruba karşı çıkması çoğu zaman pek kolay olmaz. Çünkü “mızıkçılık” grup içinde önemli bir suçtur. Ayrıca “korkak”, “ödlek” gibi suçlamalarla genç üzerinde baskı oluşturulur. Böylece ahlaki açıdan kendisi kabul etmese dahi çoğunluğa uyar. Bu evrede, genç üzerinde güvensizlik yaratacak bir izlenim vermeden arkadaş çevresi hakkında bilgi sahibi olması gerekir.

bir süre geciktirilmektedir. Bu durum ise, bazı sosyal bilimciler tarafından “ölü bir zaman” olarak değerlendirilen ergenlik döneminin, aynı zamanda pek çok ruhsal sıkıntılar doğuran bir dönem olmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalarda, Amerika’da gençler arasında en yaygın rahatsızlık nedeninin ruhsal hastalıklar olduğu tespit edilmiştir. (Goleman, *age*, s. 300). Ağır ya da hafif depresyon belirtileri ergenlerin üçte birine yakınına etkilemektedir; kızlarda depresyon vakaları ergenlikte ikiye katlanmakta ve Goleman’ın ifadesiyle “bir şeyler değişmediği takdirde, bugünün çocuklarının uzun vadede evlenip eşleriyle birlikte verimli ve istikrarlı bir yaşam sürme olasılığı daha da azalmaktadır.” (Bkz. s. 290). Ayrıca, on dörtle on altı yaş arasındaki kızların yaklaşık %16’sı bir depresyon nöbeti geçirdiği ifade edilmektedir. (Bkz. Goleman, *age*, s. 303).

⁸² Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, s. 277.

⁸³ Kılavuz, Akif, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (ed. Hayati Hökelekli), Ankara Okulu Yayınları, İstanbul 2002, s. 209.

⁸⁴ Kılavuz, *ag.mak.*, s. 216.

GENÇLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE YÖNTEM VE STRATEJİLER

Günümüzde gençlik dönemi, insanın pek çok psikolojik, sosyal, ekonomik ve ahlâki sorunlarla baş etmek zorunda olduğu zorlu bir dönemdir. Şüphesiz bu durumun, gençlik döneminin gelişim özellikleriyle doğrudan ilgili olan bir yanı vardır. Fakat, gençlik dönemi sorunlarının büyük çoğunluğu, modern çağın insan anlayışı, toplum görüşü ve kültür yapısının eşlik ettiği gençliğin dışında oluşan bir faktörler kümesiyle daha yakından ilgilidir.

Doğumdan itibaren buluş başlangıcına kadar süren çocukluk yılları, hayatın belli bir seyirde gittiği, süregelen hissedilip yaşandığı dönemdir. Bu dönemde çocuk, ailesinin desteği ve yardımına ihtiyaç duyar; bu ihtiyaç da anne baba ve yakınları tarafından büyük bir itina ile karşılanır. Etrafındaki kişilerle girdiği bu yakın ilişki, ona en temel yaşamsal duygular olan güven ve bütünlük hissini yaşatır. Fakat buluşa hazırlık dönemiyle başlayan zihinsel, duygusal ve bedensel değişimler ve gelişmeler çocuğu sarsıcı etkiler yapar. Bu etkiler, gerçekte her zaman olumsuz anlam taşımaz. Aksine bunlar sayesinde genç, yavaş yavaş çevresinden uzaklaşır ve kendi bağımsız kişiliğine hazırlanır. Buluş olayı ile bu durum en yüksek noktasına çıkar ve genç değişik davranışlarla kendi bağımsızlığını ve yetkin kişiliğini ilan etme denemelerine girer. İşte bu dönemde, yerleşik kültürün gence bakışı, onu yetişkinliğe hazırlama ve bu dönemde görülebilecek birtakım sorunları en aza indirmede büyük önem taşır.

Ne yazık ki modern çağın insana bakışı, insanı "insan"la sınırlayan (insanüstü aleme kapalı) yapısı, yalnızca maddi, görülene ve yakın faydaya indirgenen üstünlük ölçüleri, genel olarak her yaşta insana etki ettiği gibi gence de olumsuz etkiler yapar. Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki, modern anlayışta genç ne çocuk ne de yetişkindir. Pek çok uzman tarafından gençlik dönemi, çocukluk döneminin sonu ile yetişkinlik döneminin başlangıcı arasında yer alan bir geçiş dönemi olarak nitelenmektedir.⁸⁵

İslâmi açıdan bakıldığında modern görüşün aksine genç, bir yetişkinle hayatın bütün alanlarında aynı hak ve sorumluluklara sahiptir. Çünkü İslâm genci, gelişimsel olarak asgari insani donanıma sahip bir birey olarak görür. Dolayısıyla dinî hak ve sorumluluklar açısından hiçbir hususta onu bir yetişkinden ayrı tutmaz.

İslâm'ın gence karşı bu tutumu, kişisel, toplumsal, dini ve ahlâki görev ve sorumluluklar açısından gencin çok kısa sürede kendini yetişkinliğe hazırlamasında önemli bir motivasyon unsuru olur. Sözde değil, dini, hukuki ve sosyal alanda gerçekte diğer yetişkinlerle aynı hak ve sorumluluklara sahip olmak, gençlik döneminin önemli karakteristiklerinden sayılan kimlik karmaşası veya kimlik bunalımının yaşanmaması ve gencin kısa sürede kendi kimliğini bulması açısından büyük önem arz eder. Çünkü ergenlik karmaşası da denilen kimlik bunalımının esas nedeni, üç önemli ergenlik kuramında da "süreksizlik" kavramıyla ifade edilmiştir.

Stanley Hall'un özünü yineleme kuramı, Freud'un psikanalitik kuramı ve Mc Candless'in toplumsal öğrenme kuramı açısından "süreksizlik" ergenlik karmaşasında adeta parola bir sözcüktür. Bu kuramcılara göre ergenlik, süreksizlik temasının varyasyonlarını içeren bir fırtına ve stres dönemidir.⁸⁶ Lewin'in alan kuramı açısından da

⁸⁵ Bkz. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 17.

⁸⁶ Bkz. Gallatin, Judith, "Ergenlik Kuramları", James F. Adams (ed), *Ergenliği Anlamak*, (Yay., haz., Bekir Onur), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s. 60.

ergenlik döneminin girmesiyle birlikte genç, çocukluk davranışlarıyla yetişkin olarak girecekleri davranışlar arasında doğrudan ve basit bir bağlantı kuramazlar. Ne önceki çocukluk davranışlarıyla hoş görülürler, ne de birtakım yetişkinlik davranışlarını yapmalarına müsaade edilirler. Ergenlik dönemi ile birlikte hayatın doğal akışındaki bu kesiklik ve konumsuzluk önemli bir çatışma ve stres nedeni olmaktadır.⁸⁷

İslâm'ın erken evliliği ve aile hayatını özendirilmesi de kişinin sosyal hayata atılması, kendine yetişkinler toplumunda yer bulmasında kolaylaştırıcı bir işlevsellik taşır. Evlilik ayrıca, gençlik döneminin önemli özelliklerinden olan cinsellik duygusunun tabii bir mecrada tatminine de imkân verir. Böylece günümüzde gençlik döneminde çatışma kaynağı haline gelen cinsel duygulara da herhangi bir sorun olmaksızın doğal işlevselliklerini tabii bir seyirde devam ettirebilme imkânı verilmiş olur.

Kısaca, İslâm'ın gençlik dönemine bakışı ve gençlerin yetişkinler toplumunun tabii bir üyesi olarak görülmesi, günümüzde gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde önemli bir sorunsal olarak görülen hususların temelden çözülmesinde ya da hiç ortaya çıkmamasında belirleyici bir öneme sahiptir. İslâm'ın bu özelliği, ayrıca, din ve ahlâk eğitimi için sağlam bir zemin oluşturması bakımından da üzerinde dikkatle durulması gereken önemli bir husustur.

Bu bilgilerden sonra, İslâm'ın eğitim anlayışı ve gençlik döneminin gelişim özellikleri dikkate alındığında bu dönemde din ve ahlâk eğitiminin, bilişsel, duyuşsal ve devinışsel olmak üzere üç alanda iyi örgütlenmesi gerektiği söylenebilir. Bu çerçevede, böyle bir örgütlenmenin *biliş-merkezli*, *duyuş-destekli* ve *davranış-hedefli* bir örgütlenme olabileceği öngörülmektedir.

1. Biliş-merkezli yaklaşım

Biliş-merkezlilik; zihinsel süreçlerin gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde temel oluşunu ifade eder.

Gerçek anlamda dinî ya da ahlâkî sayılabilecek bir davranışın, belli ölçüde bilgi ve hür iradeyi gerektirdiği düşünülduğünde ergenlik çağından önce tam olarak gelişmiş şekliyle dindar ve ahlâklı olmanın mümkün olamayacağı söylenebilir.⁸⁸ Gençlik döneminde, din ve ahlâk konularının gencin ilgi ve merak alanına dâhil olması, şuur düzeyinde önemli bir yer tutması, bu dönemde gelişen ve olgunlaşma sürecine giren düşünce ve his dünyasıyla doğrudan ilgilidir. Ergenlik döneminde gencin, tam anlamıyla din ve ahlâk şuuruna ulaşmasını mümkün kılan gelişim özellikleri, doğal olarak din ve ahlâk eğitiminde öncelikli olarak dikkate alınması gereken yönler olacaktır.

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde biliş merkezlilik, bu dönemin gelişim özellikleri açısından son derece önemlidir. Çünkü ergenlik çağında düşüncenin niteliğinde gerçekten önemli değişiklikler ortaya çıkar. Somut düşünmeden soyut düşünmeye geçilir. Düşler kurulmaya, kuramlar geliştirilmeye ve türlü olasılıklar görülmeye başlanır. Ergenlik, düşünmede bir genişleme ve derinleşme dönemidir. Soyut düşünmeye başlayan kişi, sadece "şimdi ve burada" hakkında düşünmekle kalmayıp, geçmiş ve geleceği de sorgular. Soyut düşünme ile sonsuza kapı aralayan genç, bu sonsuzlukta kendini konumlandırma ihtiyacı da duyar. İşte bu dönemde din, gencin çok yakın ilgi alanı haline gelir.

⁸⁷ Gallatin, agm, s. 64.

⁸⁸ Bkz. Clark, W. "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II", (çev. Mehmet Dağ), *Eğitim Hareketleri Dergisi*, c. 23, Ocak-Şubat, 1977, sy. 258-259, s. 5.

Soyut düşünme ile birlikte olayları birçok açıdan görme halinin gelişmesi, genç insanda yeni bir takım güçler ortaya çıkarır. Genç, kanıtlara göre birtakım düşünceleri kabul veya reddeder. Genel nitelikleri aramaya başlar; bu da onun kapsamlı ilişkiler kurmasını, genel yasaları görmesini sağlar. Genç, duyu dışı alanları anlama ve imgelenen sistemleri oluşturma çabası içine girer. Kendi düşüncesinin bilincine ulaşır; yargılarını mantıksal haklı çıkarımlarla destekleyebilir.⁸⁹ Sergilenen bu gelişim özellikleri din ve ahlâk eğitiminde bilişsel sürece merkezi bir önem atfedilmesini gerektirir.

Soyut düşünme, insanın, maddenin sınırlı dünyasından sıyrılmasını ifade eder. Gençlik döneminde soyut düşünmenin etkinlik kazanması ile eğitim faaliyetinin sınırlayıcı, kısıtlayıcı ve belirleyici bir nitelikte seyretmesi birbiriyle çatışma eğilimine sahiptir. Çünkü, ergenlikle birlikte bağımsız bir kişilik gelişmeye başlar. Kendi benliğinin iyice farkına varan genç, kendi kendini yönetme dürtüsünün etkisi altında, her türlü otoriteye, yetişkinlerin telkin ve müdahalelerine geçici bir süre toptan karşı koymaya başlar. Bir yandan bağımsız olma ve farklılaşma yolunda ilerlerken, diğer yandan kendi içinde bütünleşme mücadelesine girer.⁹⁰ Bu nedenle, gençlik döneminde eğitim, zihinsel süreçlerle kişinin kendi kendini eğitmesine ve karar alma mekanizmalarını kendi içinden harekete geçirmeye imkân tanıyacak bir nitelikte olmalıdır.

Zihinsel örgüleri dikkate alındığında çocukluk dönemi eğitimi dedüktif karaktere, gençlik dönemi eğitimi ise endüktif karaktere sahip olması gerekir. İstenilmeyen herhangi bir işi yapan çocuğa, kararlılık ve kesinlik ifade eden bir ses tonuyla "Hayır" deyişimiz, doğrudan davranışa yönelik bir müdahaledir. Halbuki gençlik döneminde böyle bir davranışın bir bilgi ve duyuş eksikliğine dayalı olarak ortaya çıktığı düşünülür ve ilk elden doğrudan davranışın engellenmesi veya değiştirilmesine yönelik bir girişimde bulunulmaz. Gençlik döneminde doğrudan davranışın hedef alınması, delikanlının gelişmekte olan benlik duygularına, bağımsızlık arzusuna aykırı bir eylem, kişiliğine bir müdahale olarak algılanabilir. Halbuki, kazandırılmak istenen herhangi bir davranışa yönelik bir bilginin, muhatabımızın davranışını değiştirmeye yönelik "kasıtlı bilgi" hüviyetine büründürmeden soyut bir gerçeklik olarak sunulması, insanın bilgi-davranış bütünlüğüyle ilgili ihtiyacın doğal bir sonucu olarak istenen davranışın ortaya çıkması veya terk edilmesi ihtimalini beraberinde getirecektir. Zaten, kanaatimizce eğitimcinin görevi de buraya kadar olmalıdır. Bundan öte bir davranış, gencin, duyuş, düşünce ve davranış dünyasını kendi inisiyatifinden kopararak esir almaya kalkışmak olur ki bu hem insana saygı, hem dinî ve hem de etik açıdan kabul edilemez bir durum olur.

Din ve ahlâk eğitiminin en önemli amaçlarından biri, bütün dini geleneklerde önemli bir yer tutan bilgeliğin (hikmet) geliştirilmesi olmalıdır. Çünkü bilgelik, bilme ve doğru olan şeyi yapma eylemi olarak üstün bir değer durumundadır.⁹¹ Şüphesiz, "ahlâkî hayatın kökleri çocukluk çağında bulunur;"⁹² çocukluk döneminde bilinçsizce kabul edilen ve içe atılan düşünme şekilleri, davranma biçimleri ve birtakım davranış kalıpları, gençlik döneminde herhangi bir bocalamaya düşmeden, çok yoğun çaba sarf etmeden benzer şekilde davranmayı kolaylaştırır. Fakat bireyin, bizzat kendisinin öznel bir katılımı ahlâklı davranışı "kendine mal etme" süreci ancak gençlik dönemi ile başlar. Öznel katılımı en etkili faktörlerin başında düşünme ve muhakeme gücü ve bu gücün kullanılması gelir. Onun için ergenlerin ahlâk eğitiminde, doğrudan rasyonel tartışma ve kişisel karar alma imkânının sağlanması büyük önem arz eder.⁹³

⁸⁹ Bkz. Uğurel Şemin, Refia, *Gençlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 3. bs., İstanbul, 1992, s. 70.

⁹⁰ Hökelekli, Hayati, "Gençlikte Kendi Kendini Eğitme", Milli Kültür, Kültür Bakanlığı Yay., sy: 53, Ankara, 1986, s. 8.

⁹¹ Nuttal, *age*, s. 63.

⁹² Clark, "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II", s. 5.

⁹³ Bkz. *The Fourth R: Durham Report on Religious Education*, s. 84.

Bir din eğitim faaliyetinde söz konusu olan bilişsel süreç, içerik bakımından üç aşamalı olarak gerçekleşir. Bunlar *bilgi*, *anlama*, ve *hikmet* veya *bilgeliktir*. *Bilgi*, gerçeğin basitçe kavranması iken, *anlama*, belirli bir gerçekliğin altında yatan sondan bir önceki temel ilkelerin kavranmasıdır. *Anlama*, özel yerine, daha genel prensipleri veya evrensel olanları içerir. *Hikmet* ise, belli bir gerçekliğin altında yatan nihaî prensiplerin bütünüyle kavranmasıdır. Hikmet, bir kişiye gerçekliğin nihaî nedenini verir, ki bu da bilişsel kazanımın zirve noktasıdır. Gerçekliğin en nihaî ilkesi Tanrı olduğundan, hikmet, insanın Tanrı'yla, bilgi ve anlama için mümkün olandan daha ileri düzeyde bilişsel bir yakınlık kurmasını sağlar. Hikmet, insanın her şeyi Tanrı ile ilişkilendirmesine imkân verir; bütün sonuçları onun kutsal iradesine bağlar ve bütünüyle nihaî gerçekliği, yaşamı, her şey için güçlü bir sığınak olan Tanrı'ya atfeder.⁹⁴ Dolayısıyla en yalın haliyle bilgi, kuru bir malumat yığından ibaret görülmemeli, onun aynı zamanda manevi bir boyutunun olduğu düşünülmelidir. Din insanı Allah'a bağladığı gibi, bilgi de nihai olarak takipçisi olan insanı Mutlak Gerçeklik'e ulaştırır.⁹⁵ Büyük dini geleneklerde bilginin özü, Öz'ün bilgisi olarak telakki edilmiştir.

İslam bilginleri, bir davet metodu olarak hikmetin, toplumun bazı kesimleri için özellikle uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kesimlerin, kısaca, sağlıklı düşünen, zeki, hemen kabullenen, hakka karşı inat etmeyen, etraflıca düşünen kişiler olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶ Gençlerin de genel olarak bu özelliklere sahip oldukları söylenebilir.

Özetle, din ve ahlâk eğitiminde biliş merkezlilik, "*Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır...*"⁹⁷ ayetindeki "hikmet" in öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki tezahürü olarak düşünülebilir.

2. Duyuş-destekli yaklaşım

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin biliş-merkezli olduğu anlayışı, onun dışındaki diğer süreçleri tamamen yok saymayı gerektirmez. Aksine, bilişsel süreçlerle hedef davranışlar arasındaki bağ, çoğu zaman duyuş destekli bir faaliyeti gerektirir. Dolayısıyla, duyuş-desteklilik, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin bilgi ve davranış arasındaki doğrusal ilişkiyi sağlamaya ve sürekli kılmaya dönük duyuş yönelimli etkileri ifade eder.

Gençleri dini ve ahlâkî bir hayat yaşamaya sevk eden etkenler arasında entelektüel yapıda olanların yanında, duygusal yapıda olanlar da mevcuttur.⁹⁸ Çünkü gençlik dönemi, entelektüel ilgi ve merakın yanında duygusal coşkunluğun da yaşandığı bir dönemdir. Ergenlik döneminde görülen bu yoğun duyuş ve heyecan coşkunluğu, bir kısım anne babaları ve eğitimcileri telaşlandırır da, gerçekte, eğitimi zorlaştıran bir neden olmak yerine, eğitimi mümkün kılan, olumlu yönde değişim ve gelişimi hızlandıran fitrî bir özelliğin canlılık kazandığını gösterir.

Din ve ahlâk eğitiminin, bilgiyi artırmak, bireylerin birlikte yaşamak için gerekli olan temel ilke ve değerleri öğretmek gibi amaçlarının yanında, edinilen bilgi ve değerler

⁹⁴ Lee, *The Content of Religious Instruction*, s. 159 vd.

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, (çev. Yusuf Yazar), 2. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 8-46.

⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ateş, Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s. 62-63.

⁹⁷ Nahl, 16/125.

⁹⁸ Bkz. Hökelekli, *ag.tez*, s. 28.

doğrultusunda davranmayı sağlama, dinî terminoloji ile ifade edilirse, "ilmi ile amel etme"yi temin etme noktasında gerekli motivasyonu oluşturmak gibi eyleme dönük amaçları da mevcuttur. Eylemi motive eden ise tek başına akıl değildir. Ahlâkî kavramlar hem akıl, hem de duyguyu içerirler.⁹⁹ Din insanın, kendisi, başkaları ve Tanrı'sı ile ilişkisini işleyen bir olgu olduğu gibi, ahlâk da başkalarının varlığını dikkate almayı ve başkalarını da kendi varoluş düzeyinde kavramayı sağlayan içsel bir mekanizmadır. Bunun için din ve ahlâk eğitiminin temel görevi, insanın kendisiyle, diğer insanlar, tüm canlı/cansız varlıklar ve bütün bunların varoluş kaynağı olan Yüce Varlık arasındaki ilişkilerini düzenlemek, sağlıklı bir zemine oturtmaktır.

Duygular, belli düzeyde kalp zenginliğini, sadakati, kendini adamayı, şefkati, empatiyi, kendinden feragat etmeyi ortaya çıkaran bir niteliğe sahip olma potansiyeli ve imkânını taşıyan fitrî kabiliyetlerdir.¹⁰⁰ Bu nedenle, günümüzde yapılan araştırmalarda hayattaki etik tavrın, temelindeki duygusal yetilerin bir ürünü olduğunu gösteren sonuçlar elde edilmektedir.¹⁰¹ Duygulara değer atfetme açısından modern çağda farklılaşan anlayışlara dikkat çekilmekte, gerçeğin kavranmasında duyguların öneminin yeniden keşfedildiğine işaret edilmektedir.¹⁰² Hatta, insanı insan yapan niteliklerin çoğunun, duygusal zekâdan geldiği ifade edilmektedir.¹⁰³

Kısaca, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde duyuş-desteklilik, "*Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle çağır...*" ayetindeki *güzel öğüt*'ün eğiten-eğitilen arasındaki ilişkiye uygulanmasını ifade etmektedir.

3. Davranış-hedefli yaklaşım

Herhangi bir eğitim faaliyetinde şüphesiz hedeflerin tespiti son derece önemlidir. Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde de pozitif ve negatif davranış hedeflerinden bahsetmek mümkündür. Biliş merkezli ve duyuş destekli din ve ahlâk eğitimi, gençte bazı davranışların ortaya çıkması, bazılarının da çıkmamasına yönelik yapılır.

Gerek dinin koyduğu kurallardan, gerekse insanlığın uzun yıllardır edindiği hayat tecrübelerinden bazı davranışlar iyi kabul edilir, onaylanır, bazıları ise kötü veya günah kabul edilir, yasaklanır. Eğitim sürecinin daha başında bu davranışların bir listesini yapmak mümkündür. Fakat, gerek gençlik döneminin gelişim özellikleri ve gerekse dinin özgür irade-sorumluluk denkleminde ortaya koyduğu anlayış, edinme önceliği bakımından davranışları son merhaleye bırakmamızı gerektiren bir yapıya sahiptir. Yani davranışlar, bir hedef olarak bir eğitim faaliyetinde önemli konuma sahip olur. Bu hedeflere biliş-merkezli ve duyuş destekli din ve ahlâk eğitimi sayesinde ulaşılmaya çalışılacaktır.

Davranış-hedeflilik, din eğitimcisi için şu anlamı ifade eder: İslâm eğitim anlayışı açısından olumlu ya da olumsuz bir değer ifade eden herhangi bir davranış, sahibinin bilgi, duyuş ve iradesi ile gerçekleşen bir eylemdir. Sahibinin bilgisi ve iradesi dışında gelişen herhangi bir davranışın ona aidiyeti söz konusu olamaz. Davranış bilişsel sürecin duyuşsal desteklerle vardığı noktada sahibinin iradesi doğrultusunda gelişen bir eylem olmak durumundadır. Bir davranışın ortaya çıkmasındaki bu süreç, insanın biricikliğine uygunluğu ve dini değer yüklü olması açısından önemlidir.

⁹⁹ Bull, *age*, s. 142-143.

¹⁰⁰ Lee, *The Content of Religious Instruction*, s. 202.

¹⁰¹ Goleman, Daniel, *Duygusal Zekâ*, (çev. Banu Seçkin Yüksel), 16. bs. Varlık Yay., İstanbul, 2000, s. 10.

¹⁰² Bkz. Goleman, *age*, s. 46.

¹⁰³ Bkz. Goleman, *age*, s. 64.

Modern eğitim anlayışında olduğu gibi, önceden tespit edilen belli hedefler doğrultusunda insanı mutlak olarak değiştirmeye yönelik bir eğitim anlayışı¹⁰⁴ kanaatimizce İslâm'ın eğitim anlayışıyla uyuşmamaktadır. Gerek teorik olarak eğitimle ilgili kavramlardan ve gerekse ilk dönem İslâm kültür ve geleneğindeki uygulama biçiminden rahatlıkla anlaşılacağı gibi, İslâm dini bir tebliğ (bilginin duyurulması), inzar ve tebşir (iyi ve kötü sonuçlardan haberdar etme), irşad (doğruya çağırma) faaliyetinin ötesine geçmemiştir.

Kısaca, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde davranış-hedeflilik, "*dinde zorlama yoktur*"¹⁰⁵ ayetindeki anlamın, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin davranış kazandırma sürecine uygulanmasını ifade eder.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, "terbiye merkezli" eğitim anlayışı¹⁰⁶, gerek kendi mahiyeti itibarıyla, gerek gencin gelişim özellikleri bakımından ve gerekse temel İslâmî ilkeler açısından kabul edilebilir değildir. Bu anlayışta, davranışların değiştirilmesi ilk eğitim sürecinin ilk basamağında yer alır. Eğitim, davranışları mutlak olarak değiştirmeye yöneliktir. Eğitilenin iradesi, bu değiştirme arzusunun gölgesinde kalır. Eğiten özne, eğitilen ise nesne konumundadır. Edeb/tedib merkezli eğitim anlayışı –ki İslâm'ın eğitim anlayışını yansıtır– ise, eğitene ve eğitilene her ikisi de özne olarak konumlarını muhafaza ederler. Davranış değişikliği, sahibine aidiyetini zedelemeyecek bir incelik ve hassasiyetle gerçekleştirilir. Bu da insanın sadece kendine has olma özelliğine sahip olan akıl ve düşünme gücünün harekete geçirilmesi ve duyguların motivasyonu ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Eğitim faaliyetindeki herhangi bir sonuçsuzluk, Kur'an'da Nuh (as) ve oğlu arasında geçen olaydan da anlaşıldığı gibi, mutlak olarak eğitimcinin başarısızlığına indirgenmez, eğitimin muhatabı olan kişinin değişme iradesi yok sayılmaz. Bunun yerine, oğlun da değişmeme iradesinden söz edilir. Oğlun değişmeme iradesi, bir peygamber olarak üstün eğitici kimliğe sahip Nuh (as)'ın değiştirme gücü ile gölgelenmez, o gücün altında ezilmez. Ancak böylelikle, kötü de olsa, o davranışın sahibi oğul olabilir.¹⁰⁷

Son olarak diyebiliriz ki yetişkin nesil eğer genç nesle iyi bir din ve ahlâk eğitimi vermek istiyorlarsa, ilk önce onlar iyi bir dindar ve ahlâklı birer insan olmalıdırlar. Sağlıklı, güvenli, huzurlu bir toplum oluşturmaları; adaletli bir sosyal yapı inşa etmelidirler. "Gençlerimizi nasıl eğitmeliyiz ki şöyle davranınsınlar?" peşine düşmeden önce "biz yetişkinler nasıl olmalıyız ki onlar da öyle olsunlar" üzerinde kafa yorulmalı ve bu doğrultuda çaba gösterilmelidir. Bu yönde mesafe kat edildiği ölçüde gençlerin de bu hususlarda kendileriyle yarıştıkları görülecektir.

¹⁰⁴ Davranışçılık kuramına göre, "kişi yaşadığı çevrenin etkisi altındadır ve 'insan çevresinin ürünüdür'. Bu kurama göre eğitim sonsuz olanaklara sahiptir." Bkz. Binbaşıoğlu, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, 8. bs., Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992, s. 259.

¹⁰⁵ Bakara, 2/256.

¹⁰⁶ Kanaatimizce modern eğitim bu kategoride içerisinde yer alır.

¹⁰⁷ İlgili ayetler için bkz. Nuh, 11/25-48.